

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І. І. МЕЧНИКОВА
ФАКУЛЬТЕТ РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ОСНОВИ РИТОРИКИ

ЕЛЕКТРОННІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

до практичних занять та самостійної роботи
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 035 Філологія,
спеціалізації 035.041 Германські мови та літератури
(переклад включно), перша – англійська;
035.043 Германські мови та літератури (переклад включно),
перша – німецька;
035.055 Романські мови та літератури (переклад включно),
перша – французька

ОДЕСА
ОНУ
2024

УДК 808.5(072)
О-753

Укладач:

В. Б. Мусій, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри зарубіжної літератури Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Рецензенти:

Л. І. Войтенко, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри зарубіжної літератури Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

В. М. Романець, кандидат філологічних наук, доцент кафедри зарубіжної літератури Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

*Рекомендовано вченою радою факультету романо-германської філології
ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 10 від 11 червня 2024 р.*

О-753 **Основи** риторики [Електронний ресурс] : електрон. метод. рек. до практ. занять та самот. роботи для здобувачів першого (бакалавр.) рівня вищ. освіти спец. 035 Філологія, спеціалізації 035.041 Герм. мови та літ. (пер. включ.), перша – англ.; 035.043 Герм. мови та літ. (пер. включ.), перша – нім.; 035.055 Ром. мови та літ. (пер. включ.), перша – фр. / уклад.: В. Б. Мусій. – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2024. – 81 с. – 0,9 МБ.

Мета видання – ознайомлення слухачів з ключовими поняттями класичної риторики та неориторики, допомога в засвоєнні лекційного матеріалу, підготовці до практичних занять та виконанні самотійної роботи з кожної з тем курсу. Об'єкт уваги – поступове формування та становлення риторики, сутність класичної риторики та основні напрями сучасної неориторики.

Цільова аудиторія – здобувачі першого (бакалавр) рівня вищої освіти спеціальності 035 Філологія.

УДК 808.5(072)

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	5
ЗАВДАННЯ ДЛЯ РОБОТИ В АУДИТОРІЇ ТА ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	13
Тема 1. Риторика як наука	13
Тема 2. Риторика в історичному контексті	16
2.1. Давня Греція в історії класичної риторики	16
2.2. Мистецтво риторики Давнього Риму	24
2.3. Риторика доби Середньовіччя	28
2.4. Риторика Нового часу	36
Тема 3. Роди і жанри риторики нового часу	38
3.1. Соціально-побутове красномовство	38
3.2. Педагогічна риторика	40
3.3. Ділове спілкування	51
Тема 4. Форми риторичної діяльності	53
4.1. Еристика	53
4.2. Аргументація	58
Тема 5. Неориторика	62
ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	74
ПИТАННЯ ДЛЯ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ	78
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	79

ПЕРЕДМОВА

Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета навчальної дисципліни – враховуючи значимість риторики як однієї з провідних галузей сучасного науково-гуманітарного простору, формувати розуміння студентами риторики як мистецтва переконання та впливу оратора й автора письмового тексту на слухача та читача; виклад засад теорії красномовності; формування розуміння шляхів інтеграції сучасної неориторки з філософією, лінгвістикою, літературознавством як системи прийомів, які використовує адресат для надання найбільшої виразності своєму слову, а тим самим для досягнення найповнішого (точного) сприйняття цього слова адресантом.

Завдання – надати студентам знання про історію формування та розвитку риторики від доби античності до сучасності, про вплив риторики на літературу, про риторичні засоби, які використовує оратор, науковець та митець художнього слова; сформувати у слухачів навички філологічного аналізу риторики текстів, а також вміння точно, логічно та переконливо формулювати положення своєї промови в аудиторії (урок, лекція, доповідь, наукова дискусія) або в письмовій науковій роботі.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен *знати:*

- сутність об'єкта та мети риторики як дисципліни, того, що відрізняє риторику від поезики;
- етапи розвитку риторики та її специфічні ознаки на кожному з етапів (риторика доби античності, Середньовіччя, Нового часу, сучасний стан та завдання риторики);
- загальні засади сучасної неориторки;

вміти:

- розглядати різні аспекти побудови тексту, виявляти прийоми мовного впливу, оцінювати вибрані автором мовні засоби, засоби мовної виразності;
- виявляти умови створення та виголошення промови (місце, час та ін.); авторські стратегії підбору засобів впливу на аудиторію, зважаючи на її риторичну стратегію; аналізувати типи аргументів (за і проти, сильні і слабкі), що використовує автор;
- обґрунтовувати вибір автором композиції тексту (співвідношення початку і кінця, поділ тексту на частини, характер переходів між частинами тексту) як його риторичні стратегії – зміна точок зору

- (внутрішня / зовнішня, своя / чужа, просторова, тимчасова, оціночна та ін.);
- надавати загальну оцінку мови тексту (переконливість, оригінальність та ін.);
 - опрацьовувати та аналізувати вказані у списку джерела та додаткові з фахової літератури та електронних баз, критично аналізувати й інтерпретувати їх, впорядковувати, класифікувати й систематизувати аналізувати запропоновані для читання тексти різних дискурсів, у першу чергу – наукового й художнього.

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1. Риторика як наука, класична історія та теорія риторики

Тема 1. Риторика як наука

Риторика як вчення про переконливу та ефективну мову, наука про засоби переконання, про різноманітні шляхи впливу (переважно мовного) на аудиторію, які ураховують особливості людини (групи людей), до яких звертаються, і дозволяють змінювати її (їхній) стан думок. Риторика і граматики, риторика і діалектика, а також логіка і поетика. Основні поняття риторики: логос, етос, пафос, топос. Складові риторичної діяльності: інтенція, диспозиція, елокуція, елоквенція, меморія, акція, релаксація. Риторичні закони: концептуальний, моделювання аудиторії, стратегічний, тактичний, мовленнєвий, закон ефективної комунікації, системно-аналітичний.

Тема 2. Риторика в історичному контексті

2.1. Давня Греція в історії класичної риторики. Свідоцтва вагомості риторики у суспільному житті в епічних поемах Гомера. Методика навчання Піфагора – поєднання описовості з символізацією під час спілкування з учнями. Формування на базі практичної риторики риторики художньої як різновиду творчості. Софісти як перші вчителі-просвітителі (другої половині V в. до н.е.). Породження софістами нового типу соціальних стосунків між вчителем та учнями – рівноправного взаємовигідного спілкування. Причини набуття поняттям «софіст» негативного сенсу (шарлатан, фокусник) і полеміки з софістами.

Морально-етичне розуміння риторики Сократом. Закони логіки і дискусійне мистецтво як основа риторичних знань. **Сократ і Платон** про

створення ідеального державного устрою. Загальнофілософська позиція Платона. Проблема виховання «морально-чистих» громадян і заснування Академії. «Діалогове письмо» Платона («Федр», «Горгій»). «Ейдоси» Платона: буття, душа, істина, любов. Закони переконання слухачів. Полеміка з софістами.

Аристотель як фундатор риторичної системи та публічної промови. Сенека та значення трьох книг трактату «Риторика». Проблема аргументації та способів переконання слухачів, етичні основи красномовства, риторика як мистецтво спонукання до дії. Риторика Аристотеля і діалектика: дискусія з Платоном і вироблення нових засобів впливу на слухача. Провідні позиції трикнижкової «Риторики» Аристотеля. Вчення про виховання громадянина та політичного діяча. Комплекс егоїзму та довіри. Аналіз особистих властивостей та особливостей оратора. Технічна сторона риторики: способи вираження, якими має користуватися ритор в мовленнєвій практиці. Вчення про побудову (композицію) промови. Поняття про силогізм та ентимему. Ентимема (риторичний силогізм) в практиці ратора.

2.2. *Мистецтво риторики Давнього Риму* як новий етап розвитку дисципліни. Фактори, що обумовили принципово нове розуміння завдань та характеру риторики у Давньому Римі. **Цицерон** як теоретик риторики Давнього Риму. Загальна характеристика провідних напрацювань: «Про оратора», «Брут, або Про знаменитих ораторів», «Оратор». Фактори виховання оратора: а) природне обдарування; б) розумова жвавість та почуття; в) саморозвиток та запам'ятовування; г) вивчення теорії ораторського мистецтва; д) практика. Філософія та право як основи риторичної думки. Цицерон про необхідність фундаментальних знань та пафосність промов.

Праці Квінтіліана як заключний і узагальнюючий етап розвитку класичної риторики. Квінтіліан як методист. Риторика і методика навчання. Мовленєва практика Квінтіліана. Поняття про гомілетіку. Раціональна риторика і логіка. Проблема шляхетних відносин зі слухачами. Підручники Квінтіліана: розробка методичних рекомендацій щодо роботи з аудиторією. Елокуція як найважливіший (на думку Квінтіліана) розділ риторики, в якому розкриваються закони мовного вираження теми виступу: «...бути красномовним є нічим іншим, як виражати словом все те, що розумом охоплене, і повідомляти це слухачам: без цього правила не принесуть ніякої користі». Поступова втрата красномовством суспільної ваги, набуття риторикою рис книжності. Формування двох протилежних традицій розуміння сутності риторики: *концепція риторики як науки про переконання та форми мовного впливу (Аристотель, Цицерон), концепція риторики як науки про красу вислову (Квінтіліан).*

2.3. Риторика доби Середньовіччя. Русло церковної проповіді як головуючий простір розвитку мистецтва красномовства. Вплив церкви на світське (академічне, судове, побутове) красномовство. Ставлення до античної риторики у добу Середньовіччя. Гомілетика як головна складова середньовічної риторики. Провідна роль у розвитку середньовічної європейської риторики Тертуліана. Патристика як головне джерело істин християнської віри.

Августин Аврелій як видатний представник ранньої патристики. **Іван Златовустий** як останній видатний представник патристики IV століття. Глибока зажуреність у повсякденні проблеми і одночасне трактування їх з найбільшої духовної висоти як головна ознака праць Златовустого, увага до складності природи людини.

2.4. Риторика Нового часу. Продовження розробки положень риторики у Новий час. Перетворення риторики на дисципліну, у центрі уваги якої – витончене, красне мовлення. Виникнення у XVI столітті чернечого ордену єзуїтів, який займався систематичним вивченням словесності з точки зору шляхів створення нових текстів. Розробка та викладення єзуїтами вчення про словесність як витончене, правильне, переконливе мовлення; започаткування ордену мережі навчальних закладів, які досі існують у країнах Європи та в яких особливе значення надається словесному мистецтву – вмінню писати та говорити; значення цієї праці ордену єзуїтів для Одеського університету, історія якого пов'язана з Рішельєвським лицеем, котрий будувався на кшталт єзуїтської школи на чолі з абатом Домініком Шарлем Ніколя. Внесок праць Ф. Прокоповича, Е. Роттердамського, Б. Паскаля, А. Шопенгауера у розвиток риторики. Зліт політичного та академічного красномовства.

2.5. Розвиток ораторського мистецтва в Україні. **«Слово про Закон та Благодать» митрополита Іларіона:** обстоювання самостійності Русі; композиція твору (протиставлення Старого та Нового Заповіту як «закону» та «благодаті» – похвала князеві Володимирові за приєднання Русі до народів, які підлягають «благодаті» Божій, як усі християни – молитва до Бога утвердити мир на землі, умудрити заздрісних бояр, сприяти будівникам нових церков); ознаки політичної промови в «Слові про закон і благодать». Проповіді **Кирила Туровського.** Послання як жанр красномовства. **Теофан Прокопович** як теоретик ораторського мистецтва, підручник «Про риторичне мистецтво» як цілісне вчення про красномовство, його історію, настанови щодо шляхів складення й виголошення промов. Українське проповідництво. **Григорій Сковорода:** особливості стилістики проповідей (звертання до слухачів, діалоги, гумористичні звороти, символіка, антитези, парадокси тощо); сонячність світосприйняття філософа.

Тема 3. Роди і жанри риторики нового часу

Риторика: суспільно-політична, академічна, судова, дипломатична, військова, соціально-побутова, церковна, дискусивно-полемічна, педагогічна, рекламна.

3.1. *Соціально-побутове красномовство*: жанри –промова (привітальна, ювілейна, застільна, поминальна); загальна характеристика – величання, похвала(певної особи чи групи осіб, установи, події, ритуальність, емоційність, лаконізм; стильові ознаки (стиль може бути як урочистим, так і зниженим); місце невербальних засобів спілкування.

3.2. *Педагогічна риторика* як галузь знань про закономірності створення і умови ефективності професійного публічного мовлення педагога; сфера людської культури, що включає в себе мистецтво, науку і практику переконливого ефективного мовлення, обов'язково пафосного, модального, громадянського в різних жанрах педагогічного спілкування; мистецтво впливу на учня за допомогою красномовства; наука про умови і форми ефективної педагогічної комунікації. На відміну від інших галузевих риторик (судової, військової, ділової) розглядає міжособистісні мовленнєві стосунки (учителя/учня) у сфері педагогічного спілкування, практику їхньої оптимізації, а також характеризується зверненням свідомості педагога у сферу власного внутрішнього «я», на процес і продукт власної мовленнєвої творчості, тобто – аналітичністю.

Мета педагогічної риторики – розкриття засад риторично-педагогічної діяльності; формування комунікативно-розвиненої мовної особистості елітарного типу, яка усвідомлено і гнучко володіє мистецтвом пояснення, переконання, впливу, здатна до результативних виступів у різних видах і жанрах, до керування пізнавальною діяльністю учнів.

Функції педагогічної риторики: *організаційна* – вміння орієнтуватися в ситуації педагогічного спілкування; визначати цілі й проектувати програму публічного виступу та мовленнєвої діяльності; об'єднувати учасників педагогічного дискурсу відповідно до навчальних, розвивально-виховних та інших цілей; спрямовувати й упорядковувати індивідуальні та колективні пізнавально-мовленнєві дії; організовувати процес педагогічного мовлення з певною метою за законами риторики; *пізнавальна* – вміння володіти способами пізнання дійсності, пошуку і опрацювання відомостей – спостерігати, встановлювати аналогії, зіставляти, структурувати, аналізувати факти, аргументи, узагальнювати; *лінгво-риторична*: а) уміння виконувати операції з мовними одиницями; б) адекватно сприймати, інтерпретувати й створювати риторичний текст відповідно до мовних норм; в) здійснювати ефективну мовленнєву діяльність з урахуванням комунікативної ситуації, викласти велику

кількість інформації у формі монологу і діалогу, пізнати і сприймати людину в процесі спілкування шляхом слухання, розуміння, оцінювання співрозмовника, взаємодіяти зі співрозмовником, здійснювати взаємний вплив один на одного під час міжособистісного спілкування; *інформаційно-наукова* – несе певну наукову інформацію; *світоглядна* – збагачує науковий світогляд дослідника, його ціннісні орієнтири; *освітня* – наповнює освітній процес сучасними предметними знаннями, пропонує майбутнім педагогам систему знань щодо ефективної професійно-педагогічної комунікації; *контрольно-оцінна* – контролювати, оцінювати мовленнєву поведінку співрозмовника, стимулювати його до конструктивного діалогу, здійснювати рефлексію власної мовленнєвої діяльності.

3.3. *Ділове спілкування* як складний багатоплановий процес розвитку контактів між людьми в службовій сфері. Сутність ділової бесіди, переговорів; етапи проведення ділової бесіди, рекомендації для успішного проведення ділової бесіди.

3.4. *Академічна риторика* як діяльність науковця або викладача, що доповідає про результати дослідження, або популяризує досягнення науки: жанри академічної риторики: власне наукові (лекція, реферат, дисертація, кваліфікаційна робота, статті, тези, доповідь, диспут), науково-методичні (лекція у навчальному закладі), науково-популярні (науково-популярна лекція, кінолекція, лекція-екскурсія, бесіда-огляд); головні риси текстів академічної риторики: доказовість, логічність, чіткість, термінологічність. Лекція як основний жанр академічного красномовства, монологічний вид виступу.

Види лекцій: навчальна: логічно вивершений, науково обґрунтований виклад питання; лекція-конференція, що проводиться за схемою наукових конференцій, складається із задалегідь поставленої проблеми і системи доповідей (до 10 хвилин) по кожному питанню, що висвітлює проблему; лекція-прес-конференція на початку заняття слухачі задають лектору питання у письмовій формі, які лектор протягом декількох хвилин аналізує і дає змістовні відповіді, які повинні бути сформовані у зв'язний текст; лекція-діалог шляхом прямого діалогу викладача зі студентами (нагадує діалоги Сократа з учнями); лекція-бесіда: на початку – короткий виступ викладача, а далі – полемічна бесіда зі слухачами.

Функції лектора передбачають таку постановку питань, яка веде до зіткнення думок і, відповідно, до пошуку аргументів, до поглибленого аналізу проблем, що розглядаються; лекція-екскурсія: передбачає виїзд до практичних підрозділів, музеїв. Наочність, яку неможливо відтворити в умовах аудиторної

зустрічі, –інтерактивна лекція – лекція із застосуванням техніки зворотного зв'язку;бінарна лекція – участь двох викладачів.

Основні функції лекції:інформаційно-пізнавальна (виклад матеріалу, заповнення розриву між теоретичними джерелами і життям, орієнтування на нове в науковій і навчальній літературі);світоглядна (визначення загального ідейно-теоретичного напрямку світогляду слухачів);логіко-методологічна (формування творчого мислення слухачів, озброєння їх методологією наукового дослідження),ідейно-виховна (відповіді на численні питання життя людини й суспільства, об'єктивна оцінка подій і явищ у країні і за її межами), методична – обґрунтування методів, способів і засобів, орієнтування на наукову розробку актуальних проблем).

3.5. Дипломатичне красномовство як елітарний рівень спілкування, котрий потребує від промовця бездоганного володіння рідною літературною мовою, а також іноземними мовами (насамперед – мовою країни перебування), гарної дикції, вміння підтримувати розмову, обізнаності в різних темах, почуття такту й коректності. Структура дипломатичних промов: протокольна формула (звертання до особи, якій адресовано документ, чи осіб, до яких звертається дипломат); смислове ядро, аргументаційна частина; викладення факту (фактів); завершальний комплімент (висловлення поваги до адресата / адресатів).

Класифікація дипломатичних промов: промови на міжнародних конференціях, засіданнях, зустрічах; ознаки: строго регламентовані і можуть бути вступними (задають тон і спрямованість конференції), процедурними (розкривають позиції сторони; вони мають бути лаконічними і строго обґрунтованими), завершальними (прикінцевими – підсумовують, аналізують результати міжнародної конференції; промови під час дипломатичних актів (підписання угод чи договорів, комюніке тощо); вони зазвичай є вітальними чи інформаційними, схвалюючи або обґрунтовуючи підписання відповідного дипломатичного акта; промови під час дипломатичних візитів, прийомів, вручення нагород тощо; вони здійснюються у чітко визначених межах дипломатичного протоколу, який передбачає правила поведіння, мовний етикет – все це неможливо порушувати, навіть якщо йдеться про так звану зустріч без краваток або келих шампанського; дипломатичне листування: вимога стисло, грамотно і вкрай інформативно висвітлювати основні думки у формі вербальних чи особистих нот; особисті бесіди: відбуваються в телефонному режимі чи віч-на-віч і передбачає перемовини у формі коротких висловлювань. Дипломатична термінологія: агреман, аташе, комюніке, екстрадиція.

Тема 4. Форми риторичної діяльності

4.1. *Еристика* – напрям досліджень, мета яких полягає в розгляді різноманітних характеристик суперечки як комунікативного процесу. Суперечка як публічне обговорення питань, що цікавлять учасників обговорення, це зіткнення різноманітних поглядів під час доведення і спростування; комунікативний процес, у якому наявне активне ставлення до точки зору співрозмовника, що виражене в її (точки зору) оцінці. Учасники суперечки: пропонент, опонент, аудиторія. Розходження в думках як обов'язкова передмова суперечки.

Класифікація суперечок: дискусія (публічна суперечка, мета якої – з'ясувати і порівняти різні погляди, знайти правильне рішення суперечливого питання); диспут (публічна суперечка з приводу важливої суспільної чи наукової теми. Історично цей вид суперечки склався як обговорення наукової роботи, яку писали для отримання наукового звання); полеміка (суперечка-конфронтація, протистояння, протиборство сторін, ідей, думок, спрямоване на перемогу над протилежною стороною. Це боротьба принципів, протилежних позицій, мета якої – усіма способами спростувати протилежний погляд і захистити свій, здобути перемогу); дебати (вільний обмін думок під час обговорення доповідей, виступів на зборах, засіданнях, конференціях тощо).

Класифікація суперечок за метою: суперечка заради істини, суперечка заради переконання, суперечка заради перемоги, суперечка заради суперечки.

4.2. *Аргументація* як спосіб міркування, що включає доказ і спростування, у процесі якого у промовця і опонентів створюється переконання в істинності тези і помилковості антитези. Таким чином це діяльність учасника суперечки, мета якої – захистити свою точку зору, переконавши співрозмовника в її прийнятності. Аргументація – це та частина суперечки, що націлена на вирішення розходження в думках сперечальників. Аргументація і доказ (логічне міркування, в процесі якого обґрунтовується істинність або помилковість якої-небудь думки за допомогою інших положень, перевірених наукою і конкретною практикою).

Аргумент і типи аргументів: *логічні* – докази (аксіоми, факти, закони), що спрямовані до розуму, а також *емоцій* – спрямовані до почуттів; *«за»* і *«проти»*; *сильні*, *слабкі*, *неістинні* – їх виокремлюють залежно від сили впливу на слухачів; *прямі* (із них за логічними правилами випливає теза), *непрямі* (встановлюють істинність тези тим, що розкривають помилковість антитези: зіставлення наслідків, які виводяться з антитези, доказ через виняток). Аргументація і демонстрація (спосіб логічного зв'язку тези з аргументами). Обґрунтування у формі дедукції (від загального, узагальнення –

до одиничного, окремого), а також індукції (від окремого до узагальнення) або аналогії. Аргументація і спростування.

4.3. *Промоваяк* усний виступ із метою висвітлення певної інформації та впливу на розум, почуття й волю слухачів. Складові промови: логічна стрункість тексту, емоційна насиченість, вольовий імпульс мовця; види промов: дорадчі (або політичні – такі, що зорієнтовані на майбутнє і тісно пов'язані з практикою), епідейктичні (похвальні, урочисті— такі, що зорієнтовані на теперішнє з метою зацікавити чимось), судові (зорієнтовані на минуле, а саме – встановлення наявності / відсутності протиправної дії, провини).

4.4. *Бесіда* як колективне обговорення питання, що відбувається під керівництвом оратора за активної участі всіх присутніх. Форми бесіди: обмін фразами і репліками, запитання і відповіді, виклад поглядів і думок протилежних сторін, обмін інформацією, спростування тверджень опонентів. Умова правильного (успішного) побудування бесіди: досягнення і підтримка взаєморозуміння між співрозмовниками, що допомагає спільному вирішенню певних проблем, точність і зрозумілість подання інформації, простота і чіткість викладу. Різновиди бесід, правила ведення бесіди, вимоги комунікації під час бесіди. Ділова бесіда як один з різновидів бесіди. Умови успішного проведення ділової бесіди і типові помилки під час бесіди.

Тема 5. Неориторика

Обумовленість ренесансу риторики у XX столітті розвитком інформаційних технологій. Сучасна риторика як полігуманітарна наука, що об'єднує власно філологічні науки та методики із загально гуманітарними (філософією, політологією, соціологією). Зв'язок неориторики з лінгвістичними, філософськими дослідженнями.

Типологія нериторичних течій за Н. Колотіловою: *аргументативна риторика* (її об'єктом є засоби аргументації); *лінгвістична риторика* (її об'єктом є засоби виразності та переконливості повідомлень). «Нова риторика: Трактат про аргументацію» Х. Перельмана та Л. Олбрехт-Титеки як декларація спрямованості неориторики на дискурсивні прийоми, які «дають змогу викликати чи підсилити інтерес до запропонованих для схвалення положень». Пропозиція Ренати Лахман (Lachmann) розрізняти риторіку як дисципліну і риторичне як мовну практику. Місце неориторики у побудуванні комунікативних ситуацій. Розуміння неориторики Р. Бартом як дисципліни, сфокусованої на проблемах структурно-риторичної побудови текстів.

Формування у 1970-ті літературної риторики. Фактори, що обумовили вибір саме художньої літератури як об'єкта риторичного аналізу (імітація літературним текстом комунікації, навіть такої, що не передбачає особистісного

знайомства адресата та адресанта; можливість передати не тільки картину подій, але й процес безпосереднього переживання подій; багатожанровість текстів (оповідь, лист, промова, прохання тощо). Бачення скерованості риторики на породження **етосу**, тобто афективного стану того, хто отримує інформацію, того, на кого впливає повідомлення.

Концепція риторики Умберто Еко як науки про створення висловлювань, зв'язок риторики і семіотики. Теза У.Еко про прочитання художньої літератури як маятника: рух від автентичних кодів твору, спрямованих на правильну інтерпретацію, до власних кодів реципієнта, що ведуть до нових смислів. Риторична критика та риторична метафорологія, вивчення слова для того, щоб виявити ідеї, які у цьому слові втілено.

Сучасне розуміння неориторики як філологічної дисципліни, яка вивчає взаємозв'язок між словом і думкою. Структурні елементи риторичної критики: 1) *критик* (суб'єкт), мета якого – послідовний і максимально ефективний аналіз; 2) (об'єкт) – будь-який продукт людської діяльності, а саме – дискурс, мета якого – запевнити; 3) (мета) аналіз процесів регулювання суспільної думки і покращення стандартів риторичних творів; 4) (продукт) – риторичне есе; 5) (предмет) – риторичний акт і риторичний артефакт; 6) (процедура) – відбір, опис, класифікація, інтерпретація, оцінка риторичних творів; 7) особистість автора, аудиторія, культурний і історико-політичний фон, резонанс, який викликано конкретним риторичним актом. Загальне та різниця між літературною критикою (літературознавством) та риторичною критикою. Розробка у 1980-і роки теорії риторичної структури (Вільям Манн і Сандра Томпсон), ключова ідея якої – кожна одиниця дискурсу існує на сама по собі, а додається до іншої для досягнення відповідної мети.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ РОБОТИ В АУДИТОРІЇ ТА ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тема 1. Риторика як наука

Назва нашої дисципліни – **риторика** - походить від грецького **rhetorike** – наука про ораторське мистецтво, красномовство. Риторика – це наука про засоби переконання, про різноманітні шляхи впливу (переважно мовного) на аудиторію, які ураховують особливості цієї аудиторії та дозволяють змінювати стан її думок. Риторика – мистецтво переконувати.

Серед ключових понять риторики – «**логос**», «**етос**», «**пафос**», «**топос**»

Завдання 1: пам'ятаючи, що у давньогрецькій мові слово *logos* означало дві групи понять (а) слово, мова, мовлення; б) поняття, думка, розум), **наведіть приклади слів з кореням –лог-** і прокоментуйте їхні значення.

Пам'ятайте, що у сучасній риториці логічність є однією з основних ознак тексту виступу. Вона виражається в послідовності міркувань, несуперечності тез і положень промови, в доцільності спростувань, якщо реальність диктує суперечливі положення.

Слово *ethos* у давньогрецькій мові означало «звичай», «звичка», «характер». Скажіть, **якевідоме слово походить від нього?** Спочатку(в античній риториці) слово «**етос**» вживалося для визначення виступу оратора; пізніше воно закріпилося як назва одного з моральних принципів діяльності оратора, зразкової суспільної і особисто високоморальної поведінки оратора, головної умови переконання промовцем інших і впливу на них.

Слово *pathos* походить від давньогрецького, де воно означало «біль», «почуття», «пристрасть». У риториці пафос – це інтелектуальне, вольове, емоційне прагнення мовця, яке виявляється в процесі комунікації. Риторика вимагає від промовця бути щирим. Для того, щоб оратор вмів стримувати свій пафос, а також керував пафосом аудиторії, щоб він не був смішним, високопарним, надміру трагічним, техніка риторики пропонує низку прийомів організації мовних засобів промови і мовної поведінки оратора.

Завдання. Прочитайте текст, охарактеризуйте його з точки зору наявності / відсутності пафосу.

ГЕРОСТРАТОВА СЛАВА

Герострат – у переносному значенні людина, що домагається слави для себе будь-яким шляхом, у тому числі й ціною найстрашнішого злочину. «Герострат» – це ганьба, нічим не виправданий злочин. «Геростратові лаври», «Геростратова слава» – ганебна слава.

Герострат – грек, що походив з міста Ефес (Мала Азія). Бажаючи хоч чим-небудь уславитися і увічнити своє ім'я, він спалив 356 року до нашої ери в своєму рідному місті Ефес чудовий витвір мистецтва – Артемідин храм. За цей зухвалий і нечуваний злочин суд засудив Герострата до смертної кари, а жителям міста заборонив навіть вимовляти його ім'я.

Згодом храм Артеміди був належно відбудований, але, незважаючи на те, що минуло вже багато століть від тієї фатальної ночі, цей страшний Геростратів злочин народ не забув. Ім'я Герострата навіки прикуте до ганебного стовпа, воно викликає гнів, обурення і в народів нашого часу.

Ф. Медведєв

Слово *topos* також грецького походження і означає «місце». У науковий ужиток його ввів Аристотель. Топіки – це риторичні поняття, що означають “загальні місця” у промові. Сюди належать найтипівіші часопросторові мовні ситуації та їхні описи, які легко запам’ятати і майже в усіх мовців вони однакові (у магазині; у транспорті тощо). Антична риторика розробляла заготовки для них (*логограму*). Їх легко можна було пристосувати до аналогічних ситуацій, а люди, котрі створювали такі логограми, називалися *логографами*. Але у сучасній науці слово «топос» використовується також для визначення місць дії (географічних понять), з якими пов’язані загальновідомі сенси (наприклад, топос «ліс» у казці сприймається як простір ініціації, панування стихійних деструктивних сил, смерті).

Завдання. Прочитайте декілька фрагментів текстів і скажіть, у якому разі йдеться про топос як загальне місце у промові, а у якому – як про визначення місця дії.

«Усе наше життя – гра. Так принаймні дехто вважає»; ««Ліки треба шукати в милосерді християнському»; «Для них Русь – земля не обманутих надій. Тут мусить бути парнас – обитель муз і Аполлона. Бо край цей – розкішний, таємничий... Тут вторяться різні дива, що живлять поетичну уяву» (з повісті Петра Кралюка «Діоптра»).

Складовими риторичної діяльності є інвенція, диспозиція, елокуція, елоквенція, меморія, акція, релаксація. Всі ці терміни походять з латини.

Завдання. Спираючись на знання латини, визначте **зміст кожної із складових**.

Все починається з *інвенції*, це перший крок: розробка задуму намірів, ідей, формулювання гіпотези майбутнього виступу. На цьому етапі потрібно систематизувати власні знання про реальні предмети і явища або абстракції в обраній галузі. Тобто спочатку треба визначитись, який предмет і в якому обсязі ми хочемо представити у промові. На цьому етапі більшого успіху досягає той оратор, який має ґрунтовні знання з фаху, вміє бачити матеріал у системі та класифікувати його. Наступний крок – *диспозиція*, вибір вдалої структури промови чи тексту. На цьому етапі побудови промови пропонується цілий набір концептів і таке їх розташування, щоб вони не суперечили один одному, а переходили з однієї частини тексту в іншу – аж до узагальненого й закономірного висновку. Після диспозиції – *елокуція*, обумовлена законами мовного вираження предмета спілкування. Підрозділом елокуції є *елоквенція*, фігури мови і фігури думки. Після того, як промову складено, настає черга *меморії*, призначення якої – допомогти оратору запам’ятати зміст промови так, щоб не розгубити не тільки фактичну інформацію, а й образність, цікаві деталі. Це можна назвати тренуванням пам’яті, системою

секретів та прийомів запам'ятовування матеріалу, швидкого відтворення його, розвитку оперативної пам'яті, вміння користуватися набором енциклопедичних знань з обраної галузі й суміжних галузей, якими володіє промовець, а по-сучасному – збагаченням і впорядкуванням «банку даних». Не менше значення на цьому етапі має також **акція**, тобто підготовка до виступу. Тут великого значення набуває самоконтроль оратора і його вміння коригувати свої дії, мобілізувати свої сили, активізувати увагу слухачів, достойно завершити акцію. Окрім того, оратор повинен мати пристойний вигляд, справляти приємне враження не тільки змістом промови, а й дикцією, силою звучання голосу, тоном, умінням тримати паузу, мімікою, жестами. І нарешті, останнє, **релаксація**, яка настає після виголошення промови, коли спадає фізична й інтелектуально-психологічна напруга. Хороший оратор використовує цей етап, щоб проаналізувати виступ.

Завдання: прочитайте поради американського психолога, педагога та письменника Дейла Карнегі. Про яку складову риторичної діяльності йдеться?

Не намагайтеся сісти і підготувати промову за тридцять хвилин. Не можна випекти промову на замовлення, як пиріг. Промова повинна визріти. Виберіть тему на початку тижня, обдумайте її у вільний час, виношуйте її, не забувайте про неї ні вдень, ні вночі. Обговорюйте її з друзями. Робить її предметом бесід. Ставте самому собі всілякі запитання з цієї теми. Записуйте на клаптиках паперу всі думки та приклади, які спадають вам на думку, і продовжуйте шукати. Ідеї, міркування, приклади з'являтимуться у вас будь-коли – приймаєте ванну, їдете до центру міста, чекаєте, щоб вам подали обід. Такий був метод Лінкольна. Цим методом користувалися майже вісі оратори, які мали успіх.

Тема 2. Риторика в історичному контексті

2.1. Давня Греція в історії класичної риторики

В стародавній Греції риторика була вагомою складовою частиною суспільного життя. У творах Гомера справжнім героєм вважався той, хто не тільки виявляв доблесть, а й умів гарно говорити. Війську Агамемнона, що завоювало Трою, дуже допомагав своїми промовами старий Нестор, хоч він уже й не міг безпосередньо брати участі в битві. Інші герої Гомерової «Іліади» виголошували промови так, що вони розкривали характер промовця і справляли неабияке враження витонченою майстерністю викладу думок.

(опис щита Ахіллеса з поеми «Іліада»):

Щит цей складався з п'яти нерозривних пластинок. ...

В місці, де збори завжди відбуваються, натовп зібрався:

Двоє людей позиваються там, він їх слухати хоче.
Той вимагає пені за убитого, інший доводить,
Ніби пеню він сплатив, присягаючись в тім громаді...
Поки, нарешті, вони до судді ухвалили звернутись,
Галас громада зняла, бо присутніх думки поділились
Їх заспокоїти вісники хочуть... У колі святому
Сіли поважні старі на камінні, обтесаним гладко,
Вісники дзвіноголосі кожному жезла вручили,
Спершись на них, старі виголошують вирок поважно,
Там посередині зборів лежать два таланти:
Це нагорода тому, хто ясніш доведе, що він правий

Отже Гомер подає картину того, як відбувався судовий процес в Давній Греції ранньоаріхаїчної доби, а саме – в Афінах. Суд вершили старійшини, і це свідчить, що на той час зберігаються рудименти родоплемінного устрою. Саме цей суд – суд старійшин – трансформується згодом в *ареонаг* – різновид інституцій судової гілки влади, який комплектувався з числа архонтів (найважливіших міських магістратів), що відслужили свій термін і набули право на статус його довічних членів.

На базі практичної риторики сформувалася художня риторика – як різновид творчості. І тут треба сказати про софістів. Найвідомішими були Протагор, Гіппій, Горгій. Спочатку слово «софіст» мало позитивний смисл і позначало людину талановиту, здатну проявити себе у будь-якій діяльності, досвідчену в певному мистецтві. Вони навчали самостійно мислити, переконувати. Софізм породив новий тип соціальних стосунків між вчителем та учнем – рівноправне взаємовигідне спілкування. Починаючи з V століття до н.е. софістами стали називати платних вчителів красномовства і філософії. Спочатку софісти навчали правилам логічного мислення, правильним прийомам доведення и спростування. Однак дуже скоро вони відійшли від цього, головним їх завданням стали добір та застосування різного роду словесних логічних хитрощів, при допомозі яких можна досягти перемоги над супротивником. Тому слово «софіст» набуває негативного забарвлення. З'являються прізвиська «лжемудрець», «шарлатан», «фокусник».

Саме тому ставлення до софістів було подвійним. З одного боку, вони були потрібні афінським громадянам, так як допомагали оволодіти мистецтвом управління, навчали їх умінню говорити, сперечатися. Але з іншого боку, їхня віртуозність при захисті прямо протилежних точок зору, нестійкість політичних поглядів викликали недовіру і навіть ворожість до них.

Пошлемося на Секста Емпірика, якій взагалі в традиціях античного скептицизму намагався довести, що риторика не є наукою. «...тоді як афіняни розсипалися в довгих і строкатих промовах, посол Спарти, посланий до Тиссаферна (сатрап перського царя Дарія) накреслив на землі палкою дві лінії, одну пряму і невелику, іншу довгу і криву і сказав: «Обери з них, цар, яку хочеш». При цьому він мав на увазі під довгою і кривою лінією – риторичне багатослів'я, а під короткою і прямою – просту і стислу промову без натяків». На підставі цієї інформації Секст Емпірик робить висновок: «Якщо держави не виганяють науки, проте вигнали риторику, то риторика не може бути віднесена до науки».

Якщо б софісти сьогодні робили себе рекламу, вони могли б запропонувати таке:

- Як виграти незалежно від того, наскільки поганий ваш випадок.
- Як грати, щоб перемогти.
- Як впасти в свинарник, вийти і пахнути трояндою.
- Як досягти успіху в бізнесі, не намагаючись по-справжньому.

Але все ж таки слід враховувати, що софісти виходили не тільки з зацікавлень у грошах, але й власного світогляду. Так, наприклад, Протагор дивився на світ з позицій суб'єктивного ідеалізму, про що свідчить його крилатий вислів «людина є міра всім речам – існуванню існуючих і не існуванню неіснуючих». Шукати у такому разі істину як щось об'єктивне – безглуздя, адже поза межами суб'єкта її (істини) не існує.

Протилежну позицію стосовно риторики займав Сократ. Він виходив з морально-етичного розуміння риторики. Його власні твори з риторики не збереглися до нашого часу. Але його точку зору ми можемо уявити собі, ґрунтуючись на діалогах його учня Платона. Це такі діалоги: «Федр», «Горгій», «Протагор», «Софіст», деякі інші.

Завдання. Прочитайте уривок з діалогу ПЛАТОНА «Федр» і скажіть, який аспект риторики як фаху є головним на думку СОКРАТА і його учня Платона? Спираючись на аналіз цього уривка, скажіть, що таке *майєвтика*.

«Сократ. Щоб промова вийшла хорошою, прекрасною, чи не повинен розум оратора осягнути істину того, про що він збирається говорити?

Федр. ...тому, хто намагається стати оратором, немає необхідності розуміти, що дійсно справедливо, – достатньо знати те, що уявляється справедливим більшості, яка буде судити. Те ж саме стосується і того, що насправді добре і прекрасно, – достатньо знати, що таким уявляється. Саме так можна переконати, а не за допомогою істини.

Сократ. Наприклад, я переконував би тебе придбати коня, для того щоб битися з ворогом, причому ми обидва не знали б, що таке кінь, та й про тебе я знав би лише те, що Федр вважає конем свійську тварину з великими вухами...

Федр. Це було б смішно, Сократ.

Сократ. Поки що ні, але так було б, якби я почав всерйоз тебе переконувати, створивши похвальне слово віслиюку, називаючи його конем і стверджуючи, що всіляко варто завести цю скотинку не тільки вдома, але й у поході, бо вона стане у нагоді у битві, для перевезення речей і ще багато іншого.

Федр. Ось це було б зовсім смішно!

Сократ. А хіба не краще те, що смішне та миле, ніж те, що страшне та вороже?

Федр. Це очевидно.

Сократ. Так ось, коли оратор, який не знає, що таке добро, а що – зло, виступить перед такими ж невігласами громадянами з метою їх переконати, причому буде розхвалювати не тільк віслиюка, видаючи його за коня, але зло, видаючи його за добро, і, враховуючи думку натовпу, переконає її зробити щонебудь погане замість доброго, які, на твою думку плоди принесе згодом посів його красномовства?».

Завдання. Прочитайте наступний уривок з цього ж діалогу Платона «Федр». Визначте об'єкт обговорення

Сократ:

«...Мистецтво суперечки застосовується не тільки на суді і в народних зборах, але, мабуть, це якесь єдине мистецтво, – якщо вже воно мистецтво, – однаково застосовне до всього, про що б не йшлося; за його допомогою будь-хто зможе уподібнити все, що тільки можна, усьому, що тільки можна, і вивести на чисту воду іншого з його туманними уподібненнями»;

«... всяка мова має бути складена, наче жива істота, – у неї має бути тіло з головою та ногами, причому тулуб і кінцівки повинні підходити один одному і відповідати цілому»;

«На мою думку, на першому місці, на початку промови, має бути вступ. Адже це ти вважаєш, чи не так, тонкощами мистецтва?»

Федр. Так.

Сократ. На другому місці – виклад і свідоцтва, на третьому – докази, на четвертому – правдоподібні висновки.

І ще ... треба застосовувати спростування та додаткове спростування як при звинуваченні, так і при захисті. (...)

Федр. Ти кажеш, що під кінець треба в головних рисах нагадати слухачам про все сказане?

Сократ. Так, на мою думку, так; але чи не можеш ти додати ще щось про мистецтво красномовства?

Федр. Дрібниці, про них не варто говорити.

Сократ. Залишимо осторонь дрібниці. Краще ось що розглянемо: як і коли красномовство впливає своїм мистецтвом?

(...)

Сократ. Оскільки сила мови полягає у впливі на душу, тому, хто збирається стати оратором, необхідно знати, скільки видів має душа: їх стільки й стільки, вони такі й такі, тому слухачі бувають такими й такими... Коли це належним чином розібрано, тоді встановлюється, що є стільки й стільки видів промов і кожен з них особливий. Таких слухачів з такої причини легко переконати в тому й тому такими промовами, а такі тому й тому важко піддаються переконанню. Хто уважно усе це продумав, той потім спостерігає, як це здійснюється і застосовується насправді, причому він повинен уміти гостро сприймати і простежувати, інакше він не додасть нічого до того, що він ще раніше чув, вивчаючи красномовство. Коли ж він буде здатний визначати, якими промовами яка людина дасть себе переконати, тоді при зустрічі з такою людиною він зможе розпізнати її...»

Завдання. Прочитайте фрагмент із другої глави першої книги Аристотеля «Риторика» і знайдіть визначення Аристотелем змісту цієї дисципліни, її предмету. У чому, на думку Аристотеля, полягає різниця між риторикою та філософією?

«Отже, визначимо риторіку як здатність знаходити можливі способи переконання щодо кожного даного предмета.

Зі способів переконання одні бувають «нетехнічні», інші ж «технічні». "Нетехнічними" я називаю ті способи переконання, які не нами винайдені, але існували раніше [крім нас]; сюди відносяться: свідки, свідчення, дані під тортурами, письмові договори тощо; «технічними» ж [я називаю] ті, які можуть бути створені нами за допомогою методу та наших власних засобів, так що першими з доказів потрібно лише користуватися, а інші треба [попередньо] знайти.

Що ж до способів переконання, доставлених промовою, їх три види: одні з них залежать від характеру того, хто говорить, інші – від цього чи іншого настрою слухача, треті – від самої промови. Ці останні полягають у доведенні.

[Доказ досягається] за допомогою морального характеру [що говорить] у тому випадку, коли мова вимовляється так, що вселяє довіру до людини, що її

вимовляє, тому що взагалі ми більше і швидше віримо людям добрим, у тих же випадках, де немає нічого ясного і де є місце коливанню, – тим більше...»

Видатною постаттю серед античних ораторів був **Демосфен**. Його промови відзначалися динамічністю, переконливою аргументацією й чіткістю. Для Демосфена була характерна артистична манера триматися на трибуні, що також сприяло його успіхові як оратора. В суді Демосфен виступав як адвокат. Сучасники так характеризували Демосфена: "Нашого ритора з його умінням все запалювати і трошити своєю силою і владою можна порівняти з вихорем або блискавицею". У звинувачувальних промовах Демосфен поєднує елементи урочистої політичної мови і мови майдану, вулиці, майстерно вплітає елементи народної сміхової, комічної культури (грубі жарти, образи), іронії, пародіювання, антитез, риторичних запитань; ключові слова ставить на початку та наприкінці періоду, використовує членування періодів, довгі склади і ритми та евфонія кінцівок робили вимову Демосфена плавною, приємною. Улюбленими тропами Демосфена були метафора і гіпербола.

Завдання. Прочитайте тексти другої і третьої філіппік **Демосфена** (344 і 341 рр. до н.е.). Проаналізуйте їх з точки зору тих засобів впливу на слухачів, які використав оратор.

Філіппіка – промова проти македонського царя Філіппа. Філіппіки свідчать про чітке усвідомлення Демосфеном загрози, яка нависла над Грецією. Він покладається на значні переваги вербальної агоністики, намагаючись згуртувати афінян і мобілізувати їх на опір.

Афіняни! Кожного разу, коли йдеться про дії Філіппа й порушення ним мирного договору, завжди я бачу одне й те саме: промови на захист наших інтересів здаються доречними й щирими, закиди ж проти Філіппа, як видно, обґрунтовані, але насправді нічого з необхідних заходів нітрохи не виконується, навіть настільки, щоб варто було слухати ці промови. Мало того, наша політика докотилась до того, що чим переконливіше можна викрити Філіппа у порушенні договору і ворожих діях проти всієї Греції, тим важче стає знайти пораду, як бути далі. В чому ж справа? А в тому, що загарбників треба зупиняти не словами, а справами. Тим часом, насамперед ми самі, оратори, які промовляють з трибуни, побоюючись викликати незадоволення з вашого боку, не даємо ділових порад і пропозицій, а тільки багато говоримо про те, як обурливо поводить себе Філіпп і т. ін. і т. ін. З іншого боку, і ви, що сидите тут, краще від Філіппа вмієте виголошувати справедливі промови і розуміти думки будь-якого оратора, проте ви зовсім не квапитеся, щоб перешкодити Філіппові

у здійсненні його теперішніх задумів. І осьвнаслідок цього склалося становище, думаю, закономірне і, я б сказав, навіть природне: хто чим наполегливіше займається, то в нього краще й виходить: у Філіппа справи, а у вас ... слова. Отже, якщо ви й тепер задовольнитесь тим, що ваші промови справедливіші, ніж його, то це найлегше, і до цього не треба докладати будь-яких зусиль.

Якщо ж подумати над тим, як виправити нинішнє становище, щоб стан справ непомітно не гіршав надалі і щоб ми не опинились віч-на-віч з величезною силою, якій не зможемо протистояти, то треба покінчити з дотеперішнім способом обговорення справ, а також і ми – промовці, всі як один, і ви, слухачі, повинні поставити собі за мету знайти якнайкращі й найдієвіші засоби порятунку, а не найлегші і найприємніші.

Отже, насамперед афіняни, мене дивує наївність тих людей, які бачать, якої сили набрався Філіпп і яку територію він підкорив своїй владі, а думають, що все це не становить серйозної небезпеки для нашої держави. Я хотів би просити всіх вас, щоб ви вислухали мої стислі міркування, які змушують мене чекати протилежного і вважати Філіппа нашим ворогом. Якщо визнаєте мене більш далекозорим, то ви мене послухаетесь, якщо ж – смільчаків, що повірили Філіппові, – приєднаєтесь до них.

Отож, афіняни, мої міркування такі: чим заволодів Філіпп, насамперед, після укладення договору? Пілами і всіма справами у Фокіді. Ну, а далі? Як він цим скористався? Він волів діяти на руку фіванцям, а не нашій державі. Чому так? А тому, ... що, розраховуючи на загарбання і на підкорення всіх своїй владі, а не на збереження миру, спокою й справедливості, він ясно побачив, що нашу державу і нашу чесність не можна нічим спокусити і нічого такого зробити, що спонукало б вас заради вашої власної вигоди дати на поталу будь-кого з інших греків, але помітив, що ви зважаєте на моральний бік усього і жахаєтесь ганьби, зв'язаної з брудною справою, передбачаєте всі наслідки, через те при першій-ліпшій спробі з його боку зробити якусь підлоту, ви дасте відсіч його зазіханням, немовби у вас була з ним війна. Він розраховував (як це і сталося), що фіванці за виявлені їм послуги залишать йому свободу дій у всьому іншому і не тільки не будуть йому пакостити й перешкоджати, але навіть самі підуть воювати разом з ним, якщо їм накаже. З тих же міркувань він піддобрюється месенцям і аргосцям. Це якраз і є великою похвалою для вас, афіняни. Адже у зв'язку з вашою поведінкою ви маєте таку славу, що ви одні з усіх греків не зрадите ні за що в світі загальногрецької справи, не проміняєте своєї відданості Греції на будь-яку вигоду і користь. І цілком зрозуміло, що він про вас виробив собі такий погляд, а протилежний про фіванців і аргосців, бо він узяв до уваги не тільки сучасність, але і наше минуле. Дізнався він, очевидно, і чув про те, що ваші предки, хоч і мали змогу верховодити над усіма

іншими греками при умові, якщо самі підкоряться персидському цареві, не тільки відхилили таку пропозицію, коли до них прибув як посол Александр, предок сьгоднішніх македонських царів, але навіть воліли покинути країну й перетерпіти будь-які злигодні, потім вони здійснили подвиги, які завжди всі греки хочуть прославляти, але ніхто досі не зумів належно про них розповісти, тому і я не буду про них говорити, а перейду до порядку денного, – це буде справедливо (подвиги їх занадто великі, щоб хтось міг їх належним чином описати словами), а предки фіванців і аргосців – одні прямо брали участь у поході персів проти нас, а другі не чинили їм опору. Таким чином, Філіпп знав, що одні й другі задовольняться особистою користю, а не будуть мати на увазі загальне добро усіх греків. Ну, ось він так і розраховував, що коли вам дасть перевагу, то вибере друзів на засадах законності; якщо ж зв'яжеться з тими, то в них знайде помічників для своєї загарбницької ненажерливості. Ось чому він більше цінує їх, ніж вас. ...Справа не в тому, щоб він, знайшовши якусь сухопутну державу, відмовився з уваги на це від приморської країни і торгових портів, і не в тому, щоб він не пам'ятав промов і обіцянок, завдяки яким домігся укладення миру.

Отже, ви обміркуєте пізніше питання дальшого напрямку вашої політики, якщо будете розсудливі. Поки що я пропоную текст відповіді Філіппу....

Небезпека, як бачу, дедалі зростає; я хотів би помилитись, але боюся, що вона вже занадто близько.

Завдання. З античності в *елоквенцію* (ораторське мистецтво) ввійшли фразеологізми. Оберіть три з тих, що наведено, поясніть їх значення і складіть з ними три речення:

Авгієві стайні, Ахіллесова п'ята, Гордіїв вузол, Езопова мова, Сізіфів труд, нитка Аріадни, альфа і омега, золоте руно, ріг достатку, золотий вік, золотий дощ, лавровий вінок, спочивати на лаврах, канути в Лету, нитка життя, скринька Пандори, троянській кінь, яблуко незгоди.

Наприклад: вогнем і мечем. Вислів походить від афоризму, приписуваного старогрецькому лікареві Гіппократу (460–370 рр. до н.е.) «Чого не лікують ліки, те виліковує залізо, чого не лікує залізо, те виліковує вогонь». Зараз вислів використовують у такому значенні: знищувати щось безжалісно, застосовуючи крайні міри. Наприклад: Загарбники намагалися вогнем і мечем зламати мужність захисників фортеці.

2.2. Мистецтво риторики Давнього Риму

Улюбленими риторичними засобами Цицерона були риторичні запитання і вигуки, анафори, повтори, періоди, прийоми історичної аналогії (паралелі), персоніфікації, поєднання несумісних понять (оксюморон), порівняння, метафори, заклинання; Серед цих засобів –**етичні антитези**: «Адже на нашій стороні бореться почуття честі, на тій – нахабство; тут – сором'язливість, там – розбещеність; тут – вірність, там обман...». Ще одним засобом, який на думку Цицерона слід було застосовувати для доведення, була **ампліфікація** (розширення предмета). Саме цей засіб він називав «могутньою аргументацією» і радив ораторам використовувати цей мовний засіб (перебільшення через нагромодження слів, думок з метою емоційного нагнітання). У сучасному мовознавстві ампліфікація – стилістична фігура мови, що полягає в нагромодженні однорідних мовних засобів для посилення експресивності висловлювання; нагромодження висловів, багатослів'я. Наприклад, з промови Цезаря «На захист Квінкція: «Жалюгідно бути вигнаним з маєтку та більше – несправедливо; прикро – коли родич; ганебно, коли руйнують майно, ганебніше – коли з ганьбою; пагубно бути вбитим хоробрим або чесним мужем, пагубніше тим, якого голос герольда виставляє на посміх; негідно бути переможеним або перевершеним рівним собі, негідніш – слабшим і нижчим; жакливо захищати справу карти, смерті, жакливіше – захищати найстаранніше». Або коли він використовував виправлення: «Бо не злодія, а грабіжника, не перелюбника, а гнобителя соромливості, не святотатця, а ворога святощів і релігії ми привели на суд».

Завдання 1. Прочитайте уривки з текстів виступів Цицерона проти Катіліни і проаналізуйте їх з точки зору засобів, що використовував оратор проти свого ворога. (Катіліна Луцій Сергій був на чолі заколоту проти республіканського устрою Риму)

«Доки, скажи мені, Катіліна, будеш зловживати ти нашим терпінням? Скільки може тривати ця небезпечна гра з людиною, яка втратила розум? Чи буде коли-небудь межа розгнужаної твоєї зарозумілості? Тобі ніщо, як видно, і нічна охорона Палатина, і сторожові пости, – де, в місті! – і побоювання народу, і клопотаність всіх добрих громадян, і те, що засідання сенату на цей раз проходить в твердині, – нарешті, ці особи, ці очі? Чи ти не відчуваєш, що задуми твої розкриті, не бачиш, що всі тут знають про твої змові і тим ти зв'язаний по руках и ногах? Що минулого, що позаминулої ночі ти робив, де був, кого збирав, яке прийняв рішення, – думаєш, хоч кому-небудь з нас то не відомо? Такі часи! Такі наші звичаї!»

Із Другої промови проти Катіліни:

«Чи можна уявити собі будь-яке зло або злочин, якого б не придумав він? Чи знайдеться у всій Італії отруйник, вбивця, гладіатор, братовбивця, підроблювач заповітів, злісний обманщик, гульвіса, ласун, перелюбник, безпутна жінка, спокусник юнацтва, зіпсований або пропаша людина, які б не зізналися, що їх пов'язували з Катіліною найтісніші дружні відносини? Яке вбивство скоєно за останні роки без його участі?

(...) Адже на нашій стороні бореться почуття честі, на тій – нахабство; тут – сором'язливість, там – розбещеність; тут – вірність, там обман; тут – доблесть, там – злочин, тут – чесне ім'я, там – ганьба, тут – стриманість; ..нарешті, багатство бореться зі злиднями, порядність – з підлістю, розум – із безумством, нарешті, добрі надії – з повною безнадією. Невже у такому зіткненні, точніше, в такий битві, самі безсмертні боги не дарують цим прославленим героїствам перемоги над стількома такими тяжкими прогрішеннями»

Завдання 2. Проаналізуйте текст промови Цицерона, охарактеризуйте його з точки зору характеру засобів, що використано оратором.

Промова Цицерона на захист поета Архія, виголошена в суді 62 року до н.е. (уривок)

Сутність справи Архія: Архій, поет-грек, позбувся громадянства, хоч і мав усі підстави володіти ним. У молоді роки він багато і часто мандрував, знайомився з впливовими і шанованими римлянами, прославляв їх. Але оскільки він жодного разу не проходив ценз (census від лат. censeo – «роблю опис, перепис»), якийсь Грацій звинуватив поета у незаконному присвоєнні прав римського громадянства, а це каралося ганебним вигнанням за межі держави. Перед Цицероном стояло завдання довести: 1) факт приписки Архія до союзної общини; 2) факт його проживання в Італії; 3) факт своєчасної заяви з клопотанням про громадянство.

Якщо розглядати питання лише про законне одержання прав громадянства, мені нічого більше говорити. Справа ясна. І справді, Граціє, що з цього можна піддати сумніву? Може, скажеш, що він не був приписаний у Гераклеї? Тут присутній Марк Лукулл, людина високоповажна, чесна, з почуттям відповідальності; він заявляє, що знає про цю справу не на підставі припущення, а з усією достовірністю, не з чуток, а як очевидець, не як свідок, а як учасник подій. Тут присутні посланці з Гераклеї, люди шановні, які прибули

на цей суд з дорученням виступити зі свідченнями від імені общини. Вони твердять, що Архія було внесено до списків громадян Гераклеї. А ти ще вимагаєш офіційних списків Гераклеї, але ж вони, як усім нам відомо, згоріли під час Італійської війни внаслідок пожежі архіву. Це просто смішно не брати до уваги те, що ми маємо в нашому розпорядженні, а вимагати того, чого ми не можемо мати, замовчувати свідчення людей, а вимагати документів. Смішно, маючи у своєму розпорядженні свідчення вельмишановної людини, присягу і гарантію незаплямованого муніципія, знецінювати неспростовні докази, а вимагати документів, які, як ти сам кажеш, повсякчасно підробляють. Чи, може, він не жив у Римі? Він, що стільки років до одержання прав громадянства вибрав Рим, щоб зв'язати з ним всі свої справи і всю свою долю? Або, може, він не з'явився до претора? Більше того, його занесено до тих списків, які, на підставі заяви, зроблено перед колегією преторів, одні тільки є справжніми офіційними списками. ... Метелл, людина винятково чесна й скромна, виявив таку скрупульозність, що з'явився до претора Луція Лентуда і суддів, стурбований фактом виправлення одного імені. І ось на цих списках не побачити жодного виправлення при імені Архія. Якщо воно так, то що ж дає право сумніватися і його громадянських правах, тим більше, що його внесли до списків громадян в інших містах? Адже багатьом нічим не помітним і мало талановитим людям надавали права громадянства у Великій Греції без особливих заходів з їх боку. Невже ж жителі Регія, Локрів, Неаполя, Тарента не хотіли нагородити Авла Ліцінія, високоталановитого поета привілеями, які щедро роздавались сценічним акторам? Як же так? Інші правдою і неправдою прослизали в списки цих муніципіїв не лише після надання муніципіям громадянських прав, а навіть після оголошення закону Паппія, а ми відмовимо Авлу Ліцінію, який навіть не посилається на ті списки, куди його внесли, бо він хотів завжди бути громадянином Гераклеї. (...).

Судді! Врятуйте благородну людину, за яку ручаються його давні авторитетні друзі, людину, настільки талановиту, наскільки повинен бути той, прихильність якого намагаються наввипередки придбати для себе найвидатніші люди. Справа його справедлива, тому, що її підтверджує право, повага муціпія, свідчення Лукулла, списки Метелла. Беручи це до уваги, прошу вас дуже, судді, – якщо люди такого великого таланту мають право не тільки на заступництво людей, а й богів, – візьміть під свою опіку поета, який завжди прославляв вас, ваших полководців, подвиги римського народу і обіцяє увічнити недавні внутрішні незгоди, які ми з вами пережили, того, що належить до людей, яких усі шанують і називають священними, і замість того, щоб скривдити його суворістю рішення, підбадьорте його своїм Благородством. ...»

Завдання. Оберіть один з афоризмів та прокоментуйте його з точки зору його актуальності для нашої сучасності.

«Оратор повинен стояти, як озброєний воїн у строю, вирішувати справи великої важливості і завжди прагнути до перемоги» (*Квінтіліан*).

«Щоб запалювати серця, промова має сама палати» (*Цицерон*).

«Не знаю нічого прекраснішого, ніж вміння силою слова захоплювати натовп слухачів, схилити їх на свою сторону, скеровувати їх волю, куди хочеш, і відвертати, звідки хочеш» (*Цицерон*).

Завдання. Якій риторичний засіб використовує Цицерон у цьому уривку промови проти Верреса (намісник Сицилії, якого обвинувачували у перебільшенні влади, розкраденні майна, здирстві)? Знайдіть приклади застосування Цицероном такого засобу як **ампліфікація**.

«Я стверджую, що в усій Сицилії, такій багатій, такій давній провінції, в якій так багато міст і таких багатих домів, не було жодної срібної, жодної корінфської, жодної делонської вази, жодного дорогоцінного каменя чи перлини, жодного предмета із золота чи слонової кістки, жодного зображення з бронзи, з мармуру чи слонової кістки жодної писаної фарбою або ткані картини, яких би він (Гай Веррес) не розшукав, не розглянув і, якщо вони йому сподобалися, не забрав собі».

Завдання. Якій риторичний засіб використовує Цицерон у наступному уривку промови проти Верреса (йдеться про страту римського громадянина Гавія, якого покарали без суду: його шмагали на площі різками, а він, жодного разу не застогнавши, тільки твердив: «Я римський громадянин!»)?

«О солодке ім'я свободи! О виключне право, пов'язане з нашим громадянством! О трибунська влада, якої так дуже хотілося римському плебсові і яку нарешті повернули!».

Завдання. Прочитайте уривок з твору давньоримського історика **Корнелія Тацита** «Діалог про ораторів». Про яку причину занепаду латинського красномовства у першому столітті нашої ери йдеться? чим була викликана спрямованість нового красномовства Давнього Риму (часів становлення Римської імперії) на прославлення богів, влади, осіб і речей?

«...велике та яскраве красномовство – дитя свавілля, яке нерозумні називають свободою; воно незмінно супроводжує заколоти, підбурює народ,

що віддається бешкетам, волелюбне, позбавлене твердих підвалин, непогамовне, нерозважливе, самовпевнене; в упорядкованих державах воно взагалі не народжується».

Завдання. У центрі уваги Луція Аннея Сенеки була проблема сенсу життя людини. Головну мету існування він бачив у спогляданні величі світу і вважав, що тільки життя мудреця триває довго. А найкоротшим і неспокійним є життя того, хто не пам'ятає минулого, нехтує сьогоденням і боїться майбутнього. Його трактати будуються на опозиції: «прожити у світі – пробути на землі». Розмірковуючи про щасливе життя, Сенека бачив його в душевній гармонії, а філософія була для нього, в першу чергу, не зведенням окремих мудрих положень, але системою, що відкриває людині шлях до досягнення морального ідеалу та щастя. Враховуючи цю інформацію, підготуйте аргументацію актуальності такої *сентенції* Сенеки:

«Давайте говорити те, що думаємо, думати те, що говоримо; нехай слова будуть у згоді з життям».

2.3. Риторика доби Середньовіччя

В християнському середньовіччі риторика набуває рис **гомілетики** у зв'язку з такою особливістю світосприйняття людини доби середньовіччя як *теоцентричність*. Гомілетика – християнська риторика, зосереджена на тлумаченні Біблії через проповідь чи повчальну бесіду. Головною метою середньовічного оратора було спасіння душі слухачів. У першу чергу це стосується тих бесід, які проводив пастир, звертаючись до людей з поясненнями читаного ним під час служіння тексту Біблії. Вважалося, що сама проповідь надихалася від Духа Святого. Але пізніше (висловлювання Орігена, а також Тертуліана, який обстоював права ірраціонально-«серцевого» начала) все частіше стали набувати звучання думки про те, що добре освічений проповідник має певний простір для вияву власного «я». Надалі риторичне мистецтво європейського середньовіччя (гомілетика) розвивалося в річищі **патристики** (твори Отців Церкви у середньовіччі вважалися найважливішим після Святого Письма джерелом істин християнської віри). Ще одною принципово важливою рисою ораторського мистецтва доби Середньовіччя було дотримання ідеї **казуїстики** (відповідність змісту та форми проповіді характеру аудиторії – до кого звертаються: старі люди, чи діти; воїни чи ченці і так далі).

Завдання. Прочитайте біблійну притчу про сівача і визначте, у чому полягає головна мета слова, від чого залежить його сприймання?

Притча – невелика розповідь, що алегорично розкриває який-небудь важливий моральний, естетичний, філософський чи інший принцип і містить

яскраво виражену мораль. Фабула в притчі наявна, але вона цілком підкорена моралізаторській частині твору, часто слугує розгорнутою алегорією.

Ісус Христос, знаходячись в Капернаумі, прийшов на берег Галилейського озера. До Нього зібралось багато народу. Він ввійшов у човен і сів, а народ стояв на березі, і з човна почав навчати народ притчами.

Ісус Христос сказав: "Ось вийшов сівач сіяти зерно своє, і коли сів, то одне впало при дорозі, і було потоптане, і птахи небесні подзьобали його.

А інше (зерно) впало на кам'янисте місце (де було мало землі); воно зійшло, але скоро всохло, тому що не мало коріння й вологи.

А ще інше впало поміж терня, виростало терня і заглушило його.

Інше ж упало в добру землю, і, коли зійшло, дало плід у стократ".

Потім ученики запитали Ісуса Христа: "Що означає ця притча?" А пояснення таке: Зерно – це слово Боже (Євангеліє).

Сівач – той, хто сіє (проповідує) слово Боже. Земля – серце людське.

Земля при дорозі, куди впало зерно, означає неуважних, розсіяних людей, до серця яких слово Боже не має доступу. Диявол легко викрадає і виносить його від них, щоб вони не увірували і не спаслись.

Кам'янисте місце означає людей непостійних і малодушних. Вони охоче слухають слово Боже, та воно не утверджується в їхній душі, і вони при першій спокусі, скорботі або гонінні на Слово Боже відпадають від віри.

Терня означає людей, у яких життєві турботи, багатство та різні пороки заглушують у душі Слово Боже.

Добра, плодюча земля означає людей з добрим серцем. Вони уважні до Слова Божого, зберігають його в добрій своїй душі і з терпінням намагаються виконати все, чого воно вчить. Плоди їхні – це добрі діла, за які вони сподоблюються Царства Небесного.

Одним з провідних видів релігійної риторики було **пророче слово**. Саме з волі Божої говорять у Біблії пророки – носії високого морального ідеалу народу, і їхню риторичку часто посилюють яскраві художні образи. Слово пророка “темне”, бо людина “тяжкими” вустами намагається виразити чисте, мов “розтоплене срібло”. Тобто воно може бути езотеричним (“закритим”, його зміст прихований, не кожен може його зрозуміти).

Завдання. Проілюструйте це положення шляхом аналізу наступного тексту

Господь великому пророку Ізраїлю Мойсею про можливості слова:

Та Мойсей сказав до Господа: «О. Господи – я не промовець ні від учора, ні від позавчора, ані тоді, коли Ти говорив був до свого раба, бо я **тяжкоустий**

та тяжкоязикий». І сказав йому Господь: «Хто дав уста людині? Або Хто робить німим чи глухим, чи видючим чи темним, – чи ж не Я, Господь? А тепер іди, а Я буду з устами твоїми, і буду навчати тебе, що ти маєш говорити». А він відказував: «Молю Тебе, Господи, – пошли іншого, кого маєш послати». І запалав гнів Господній на Мойсея, і він сказав: «Чи же Арон твій брат, Левіт? Я знаю, що він буде добре говорити... І ти будеш говорити до нього, і вкладеш слова ці в уста його, а Я буду навчати вас, що маєте робити. І він буде говорити за тебе до народу. І станеться – він буде тобі устами, а ти будеш йому замість Бога»

Видіння пророка Ісайї

Року смерти царя Озії бачив я Господа, що сидів на високому та піднесеному престолі, а кінці одежі Його переповнювали храм. Серафими стояли зверху Його, по шість крил у кожного: двома закривав обличчя своє, і двома закривав ноги свої, а двома літав. І кликав один до одного й говорив: Свят, свят, свят Господь Саваот, уся земля повна слави Його! І захиталися чопи порогів від голосу того, хто кликав, а храм переповнився димом! Тоді я сказав: Горе мені, бо я занашений! Бо я чоловік нечистоустий, і сиджу посеред народу нечистоустого, а очі мої бачили Царя, Господа Саваота! І прилетів до мене один з Серафимів, а в руці його вугіль розпалений, якого він узяв щипцями з-над жертівника. І він доторкнувся до уст моїх та й сказав: Ось доторкнулося це твоїх уст, і відійшло беззаконня твоє, і гріх твій окуплений. І почув я голос Господа, що говорив: Кого Я пошлю, і хто піде для Нас? А я відказав: Ось я, пошли Ти мене! А Він проказав: Іди, і скажеш народові цьому: Ви будете чути постійно, та не зрозумієте, і будете бачити завжди, але не пізнаєте. Учини затужавілим серце народу цього, і тяжкими зроби його уші, а очі йому позаклеюй, щоб не бачив очима своїми, й ушима своїми не чув, і щоб не зрозумів своїм серцем, і не навернувся, і не був уздоровлений він! І сказав я: Аж доки, о Господи? А Він відказав: Аж доки міста спустіють без мешканця, і доми без людей, а земля спустошена буде зовсім... І віддалить людину Господь, і буде велике опущення серед землі... І коли позостанеться в ній ще десята частина, вона знову спустошена буде... Але мов з теребинту й мов з дубу, зостанеться в них пень по зрубі, насіння бо святости пень їхній!

Повчальні слова – ще один різновид біблійного красномовства. Ці дидактичні слова було створено мудрецами, які не претендували бути безпосередніми глашатаями Божого Слова. Їхні повчання ілюструють та коментують моральні **максими** (від лат. *maxima*, «вищий принцип» – правила поведінки, короткі вислови повчального характеру, повчальні сентенції)

життєвими прикладами, літературними історіями, афоризмами. **Завдання:** прочитайте уривок з Книги Еклезіяста, яка вважається апофеозом мудрості царя Соломона. Еклезіаст поетично змальовує красу і принади життя, водночас підкреслюючи його скороминучість, нагадує про необхідність завжди пам'ятати про Господаря життя і смерті.

Книга Еклезіястова (уривок) Книга Проповідника, сина Давидового, царя в Єрусалимі

Марнота усе!

Наймарніша марнота, сказав Проповідник, наймарніша марнота, – марнота усе!

Яка користь людині в усім її труді, який вона робить під сонцем?

Немає нічого нового під сонцем!

Покоління відходить, й покоління приходить, а земля віковічно стоїть!

І сонечко сходить, і сонце заходить, і поспішає до місця свого, де сходить воно.

Віє вітер на південь, і на північ вертається, крутиться, крутиться він *та й* іде, і на круг свій вертається вітер.

Всі потоки до моря пливуть, але море – воно не наповнюється: до місця, ізвідки пливуть, ті потоки вони повертаються, щоб *знову* плисти.

Повні труду всі речі, – людина сказати *всього* не потрапить! Не насититься баченням око, і не наповниться слуханням ухо.

Що було, воно й буде, і що робилося, буде робитись воно, – і немає нічого нового під сонцем!

Буває таке, що про нього говорять: „Дивись, – це нове!“ *Та* воно вже було від віків, що були перед нами!

Нема згадки про перше, а також про наступне, що буде, – про них згадки не буде між тими, що будуть потому.

І мудрість – то лóвлення вітру

Я, Проповідник, був царем над Ізраїлем в Єрусалимі.

І поклав я на серце своє, щоб шукати й досліджувати мудрістю все, що робилось під небом. Це праця тяжка, яку дав Бог для людських синів, щоб мозолитись нею.

Я бачив усі справи, що чинились під сонцем: й ось усе це – марнота та лóвлення вітру!

Покривленого не направиш, а неіснуючого не полічиш!

Говорив я був з серцем своїм та казав: Ось я велику премудрість набув, Найбільшу за всіх, що до мене над Єрусалимом були. І бачило серце моє всяку мудрість і знання.

І поклав я на серце своє, щоб пізнати премудрість, і пізнати безумство й глупоту, – *ізбагну́в я, що й це все* – то лóвлення вітру!

Бо при мно́гості мудрости мно́житься й кло́піт, хто ж пізнáння побільшує, той побільшує**й**біль!

Розко́ші й багатство – усе це марно́та!...

Текст Книги Екклесіастової увійшов у літературу як прецедентний. Багато митців слова зверталися до цієї Книги з метою проілюструвати свою власну думку, або, навіть, вступити в діалог з нею. **Завдання:** прочитайте наступні висловлювання на адресу Книги Екклесіастової і прокоментуйте їх.

1. Йоан Златовустий

Завжди, а тепер особливо, пора сказати: “Суєта суєт і все суєта”. Де тепер ти, світла одежо консула? Де блиск світильників? Де рукоплескання, хороводи, бенкети і святкування? Де вінки та прикраси? Де ви, галасливі зустрічі в місті, привітання на іподромі і підлабузливі слова глядачів? Все минулося. Вітер зірвав листя, оголив перед нами дерево і струсив ним до кореня

2. Джордж Гордон Ноель Байрон (із циклу «Єврейські мелодії»)

Все марнота, сказав проповідник

Слава, мудрість, любов і влада

Були мої, і здоров'я, і юність;

Мої келихи рум'яніли від кожного вина,

І прекрасніобрази ласкали мене;

Я зігрівав своє серце в очах краси,

І відчував, як душа ставала ніжною:

Все, що може дати земля, або смертний дар,

Буломое у королівськомувеличі.

Я намагаюся знайти тідні,

Щопам'ятьможе повернути,

Щоб все, що можуть дати життячи земля,

Знову заманювало б мене

Але не сходив жоден день, не котивсяжоден час

У який задоволення було без гіркоти;

І не буложодноїприкрасимоеївлади,

Що не ранювала, хоч і блищала.

Змію у полі за допомогою мистецтва
І чар, можна відвернути від шкоди;
Але ту, що обвивається навколо серця,
О! хто має силу очарувати?
Вона не послухається мудрості наук,
Ні до голосу музики не прислухається;
І там вона жалить завжди
Душу, що мусить терпіти.

3. Із роману сучасного українського письменника Петра Кралюка «Данило Острозький: образ, гаптований бісером»

«... Буду, як та бджола, що припадає до різних квітів, збираючи мед у чарунки. Так і я шукатиму солодощі словесні та мислі мудрі в книгах. Хтось скаже: марнота. Ось Проповідник у Старому Заповіті рече: все марнота марнот, не варто нічим перейматись; що є – то мине, і що буде, те розвіється, як дим.

А хіба красиве – то марнота? Краса – від Бога. Вона і є Бог. Із допомогою краси Бог являється нам.

Речі стомлюють людей, рече далі Проповідник. Вони приходять і відходять. Немає нічого нового...

І книга моя – не новина. Бо складена зі слів звичних.

Та сподіваюся: буде те моє складання гарне. А книга моя солодкою буде – як той мед, що з красних квітів зібраний і в борті принесений.

Не минеться даремно труд мій...

Завдання. Прочитайте наступні висловлювання майстрів богословів, вчителів церкви та визначте, що, на їхню думку, є головною метою Слова.

«Багато зла чинить балакучість язика, а навпроти, стриманість його – багато добра... Тож будемо постійно оберігати свої уста, приставивши розум, як засів, не з тим, щоб вони були замкнені постійно, але щоб відмикались у належний час. Бо іноді мовчання корисніше за слова, а іноді слова корисніші за мовчання» (Іоанн Златоуст).

«Дерево, навіть і підрубане сокирою, знову зростається, і рана від стріли виліковується і заростає. Але стріла словесна незцілима, адже вона потрапляє в саме серце» (Іоанн Дамаскіна)

Риторика доби Середньовіччя геоцентрична, вона розвивалася у руслі церковної проповіді, оскільки церква була основним осередком культури.

Світське красномовство – академічне, судове, побутове – перебувало під церковним впливом.

Новий тип риторики кристалізується в II ст. н. е., коли християни почали ширше знайомитися з античною спадщиною, використовуючи її філософсько-літературні методи. Тоді і загострилася боротьба з єресями («особливими вченнями»), що зумовило розвиток *полеміки-еристики*. **Єресі** – релігійні вчення, що заперечують догмати та організаційні форми панівної церкви. Уперше слово «єретик / єресь» вжив апостол Павло. В другому посланні він заявив: «А між людом були й неправдиві пророки, як і будуть між вас учителі неправдиві, що впровадять згубні єресі... І багато хто підуть за пожадливістю їхньою, а через них дорога правди зневажиться». У широкому значенні цей термін означає як того, хто робить певний вибір, обирає певний зміст із ряду інших, так і людину, яка виокремлює себе з якоїсь групи. Наприклад, у I столітті виник **антитринітаризм**, який найчастіше заперечував божественність Христа. Або – спроби синтезу частини християнського вчення з язичницькими віруваннями та елементами грецької філософії, яку ми сьогодні називаємо **гностицизмом**. Вони заперечували християнський погляд на створений світ, визнаючи його творінням іншого, меншого бога, і погляд на людину, як єдність душі і тіла.

Завдання. Прочитайте уривок із праці Цезарія Гейстербахського «Про єресь альбігойську» (альбігойці – за назвою французького міста Альби). У чому полягає єресь альбігойська, на думку автора?

«Альбігойці визнають два начала: бога доброго і злого, який, запевняють вони, створив усі тіла, тоді як добрий бог – усі душі... Воскресіння тіл вони заперечують. Глузують над усіма добродійствами, що їх виявляють живі мертвим (*заупокійні служби*). Відвідувати церкву чи молитися там вони вважають марною справою, хрещення відкидають...».

Завдання. Прочитайте уривок з коментаря Мартіна Лютера до 21 тези «Гейдельберзьких диспутацій». **Мартін Лютер** (1483–1546), голова Реформації в Німеччині. З його ім'ям пов'язані переклад Біблії німецькою мовою, історія створення сучасної німецької мови. 31 жовтня 1517 року Мартін Лютер вивісив на дверях церкви і Вітгенберзі «95 тез» («Диспут про силу та ефективність індульгенцій») проти продажу індульгенцій. У тезах в загальних рисах були сформульовані основи нового вчення (протестантизму). Чільне місце в ньому належало трьом постулатам: 1) людина може порятуватися лише своєю вірою; 2) спасіння може дати лише Божа милість, воно не залежить від будь-яких

заслуг людини, бо не люди, а Бог знає справжню вартість «добрих справ»; 3) єдиним авторитетом у справах віри є Святе письмо, Слово Боже. На думку Лютера, людина нездатна навчитися пізнавати Бога і служити йому завдяки ресурсам обмеженого людського мислення. Створені людьми концепції Бога є ідолопоклонством, бо вони формують образ Бога, спираючись на уявлення людей, а не на його самовиявлення. Єдиним справжнім образом Бога є той, який сам Бог дав людству в людській природі Ісуса Христа, розп'ятого і воскреслого. Це єдиний визначений Богом шлях, яким церква може пізнати Бога в грішному світі. З цієї причини справжнім скарбом церкви є не індульгенція, а покарання, хрест і смерть, що приводять людину до каяття і віри. Він протиставляє теолога слави теологу хреста. Сам він захищає теологію хреста тому, що на відміну від теолога слави, якій сподівається добрими ділами догодити Богу, не усвідомлюючи глибини своєї гріховності, теолог хреста називає діла злом, бо він розуміє, що вони походять із гріховної природи і не можуть зробити людину праведною, підготувати її до прийняття благодаті. Знайдіть підтвердження того, що Мартін Лютер був теологом хреста:

Теолог слави «надає перевагу ділам перед стражданням, славі перед хрестом, силі перед слабкістю, мудрості перед дурістю і, в загальному, благу перед злом. Це люди ... ненавидять хрест і страждання і люблять діла і славу діл. Так, вони називають благо хреста злом і зло благом. Бога можна знайти тільки в стражданні і в хресті, як вже було сказано. Тому друзі хреста кажуть, що це хрест – благо, а діла – зло, бо через хрест діла скидаються з престолу, і старий Адам, який особливо наставлений в ділах, розпинається. Неможливо для людини силкуватися робити добрі діла, доки вона не буде принижена і зруйнована стражданням і злом, поки вона не дізнається, що вона недостойна, і її діла не її, а Божі».

Завдання. Прочитайте уривки із «Сповіді» **Августина Аврелія**. «Сповідь» написано у формі «покаяння у гріхах». У книзі міститься опис власного життя автора, Аврелія Августина. Головна подія цього життя – розрив з язичництвом. Його автор оцінює як вибір на користь майбутнього. Своє життя автор поділяє на дві частини: до і після прийняття християнської віри. Мета створення «Сповіді»: утвердження нового погляду на людину, життя, історію. Прочитайте фрагмент і скажіть, яким було бачення Аврелія Августина розвитку особистості й протиріч людського «я»?

...Але тоді я, нещасний, любив печалитися й шукав приводів для печалі: гра актора, що зображав на кону чуже, видумане горе, більше мені подобалася

й сильніше мене захоплювала, якщо викликала сльози... розповідь про видумані страждання немовби шкребла мою шкіру, й, мов з розчісування нігтями, починалося запалення й огидна гнійна пухлина.

(...). Живучи в такому [поганському, розлюдненому] середовищі, я в тодішньому моєму неусталеному віці вивчав книги з красномовства, прагнучи в цілях негожих та легковажних, на радість людському марнославству стати визначним оратором. Навчаючись за встановленим порядком, я дійшов до книжки якогось там Ціцерона, з мови якого дивуються всі, а з серця не так.

(...). У ці роки я викладав риторику і, подоланий жадібністю, продавав переможну балакучість. Я вважав за краще, Ти знаєш це, Господи, мати добрих учнів, в тому значенні слова, в якому до них прикладається «добрий», й безхитрісно вчив їх хитрощам не на те, аби вони губили невинного, але щоб часом визволяли винного...

2.4. Риторика Нового часу

На риторику Нового часу впливає настанова на антропоцентризм. Для позначення гуманістичної освіченості в добу Відродження був введений термін «*studia humanitatis*» – старанне вивчення всього, що складає цілісність людського духу». Велика практична цінність цього поняття полягає у тому, що воно спрямоване на пізнання людського буття. Заняття риторикую сприймається як умова отримання належної освіти. Активно розвиваються жанри світської риторики (риторика бесіди, риторика епістолярна).

Завдання: прочитайте наступний уривок з «Думок» Блез Паскаля. На яких семантичних опозиціях він будується? У чому Блез Паскаль бачив велич людини, прокоментуйте словосполучення «мисляча тростина».

Що ж це за химера — людина? Яка дивина, яке чудовисько, який хаос, яке поле суперечностей, яке диво! Суддя всіх речей, безглуздий земляний черв'як, хранитель істини, стічна яма сумнівів і помилок, слава і сміття всесвіту.

Вся наша гідність – у здатності мислити. Тільки думка підносить нас, а не простір і час, в яких ми – ніщо. Постараємося ж мислити гідно – в цьому основа моральності.

Ми ніколи не живемо сьогоднішнім, все тільки передчуваємо майбутнє і квапимо його, немов воно спізнюється, або закликаємо минуле і намагаємося його повернути, ніби воно пішло надто рано. Ми так нерозумні, що блукаємо в часі, який нам не належить, нехтуючи тим єдиним, яке нам дано.

Коли я думаю про короткий термін свого життя, яке поглинає вічність, про те, що було до і після мого життя, про крихітний простір, який я займаю, і навіть про те, що бачу перед собою, загубленому в нескінченній протяжності

просторів, мені невідомих і не відаючих про мене, я відчуваю страх і подив. Чому я тут, а не там? Адже немає причини, чому б мені опинитися тут швидше, ніж там, чому зараз швидше, ніж тоді. Хто мене сюди помістив? Чиєю волею і владою призначено мені це місце і цей час?

Людина – всього лише тростинка, найслабша у природі, але це тростинка мисляча. Не потрібно ополчатися проти неї цілому всесвіту, щоб її розчавити; хмарки пара, крапельки води достатньо, щоб її вбити. Але нехай всесвіт і розчавить її, людина все одно буде вище свого вбивці, бо вона знає, що вмирає, і знає перевагу всесвіту над собою. Всесвіт нічого цього не знає. Отже, вся наша гідність укладена в думки.

Завдання. Прочитайте уривок книги **Артура Шопенгауера «Світ як Воля і уявлення»**. Які поради щодо мистецтва переконання пропонує автор?

РОЗДІЛ XI Щодо риторики

Красномовство – це здатність передавати іншим людям наш особистий погляд на якусь річ чи наше внутрішнє ставлення до неї; це здатність запалювати в них наші власні почуття і таким чином породжувати у них співчуття до нас; досягається все це тим, що ми, за допомогою слів, вводимо потік наших думок у голови слухачів – і з такою силою, що він відхиляє перебіг їхніх власних думок від уже прийнятого русла і веде його у своєму напрямку. І чим більше перебіг чужих думок віддалявся до того часу від нашого, тим майстерніше здобута красномовством перемога. Звідси легко зрозуміти, чому власна переконаність і пристрасть роблять нас промовистими і чому загалом красномовство більшою мірою є даром природи, ніж створенням мистецтва, – хоч і тут мистецтво є підмогою для природи.

Щоб переконати інших у істині, яка суперечить якійсь твердо укоріненій хибній думці, необхідно передусім триматися легкого і природного правила: *посилки (засновки) висувати вперед, а висновок посилати за ними*. Тим часом цього правила рідко дотримуються, і зазвичай діють навпаки, тому що захоплення, запальність і пристрасть до суперечки змушують нас привселюдно і різко протиставляти свій кінцевий висновок особі, яка дотримується протилежної, помилкової думки. А це одразу залякує супротивника, і ось він уперто відбивається від усіляких підстав та посилок, бо знає вже, до якого висновку вони ведуть. Тому і слід було б цей висновок ретельно приховувати, а давати тільки посилки – чітко, повно, всебічно. Де можна, краще і зовсім не висловлювати висновок: його за потребою і закономірно зроблять самі слухачі, і це переконання, що самостійно зародилося, буде набагато щирішим; до того ж

його супроводжуватиме почуття самозадоволення, а не сорому. У скрутних випадках можна навіть робити вигляд, що хочеш дійти зовсім до протилежного висновку, ніж той, який намічений насправді. Зразком такого прийому може бути знаменита промова Антонія в «Юлії Цезарі» Шекспіра.

При захисті якого-небудь становища багато хто впадає в таку помилку: анітрохине вагаючись, висловлюють вони все, що тільки можна придумати на користь своєї думки, і те, що вірне, і що вірне лише наполовину, навіть те, що вірне лише на перший погляд. Тим часом слухачі незабаром розпізнають або відчують, що тут справа не до ладу, і внаслідок цього запідозрюють навіть і ті вірні аргументи, запропоновані ним разом із хибними. Ось чому в суперечці слід давати тільки безумовно-вірне, і треба остерігатися захищати якусь істину незадовільними або такими, що видаються за задовільні софістичними доказами: противник розбиває їх, і внаслідок цього здається, ніби він розбив і саму істину, яка на них заснована, тобто *argumentis ad hominem** він надає значення *argumentorum ad rem***.

З іншого боку, можливо, дуже далеко заходять китайці зі своїм афоризмом: «хто красномовний і гострий на мову, той завжди може не домовляти половини своїх аргументів; і той, на чиєму боці правда, може сміливо поступатися трьома десятими своїх тверджень».

* довід, який засновано не на об'єктивних даних, розраховано на почуття того, кого намагаються переконати

** довід, який має відношення до справи

Тема 3. Роди і жанри риторики нового часу

3.1. Соціально-побутове красномовство

Головний жанр соціально-побутового красномовства – промова, яка може бути привітальною, ювілейною, застільною, поминальною.

Завдання: прочитайте два наступні тексти і визначте, до якого жанру вони належать.

1. 3 Днем Народження, Університет! - привітання ректора ОНУ професора В'ячеслава Труби

Дорогі друзі, колеги!

Вітаю вас з Днем заснування Одеського національного університету імені Іллі Ілліча Мечникова!

Університету виповнюється 156 років. Впродовж усієї своєї історії він втілює інновації в країні і світі, надає своїм випускникам дослідницькі навички, фундаментальні знання. Нехай кожен день нашого нового року приносить

студентам, викладачам, співробітникам, усій великій сім'ї мечниковців нові радісні відкриття і звершення.

Здоров'я, добробуту і процвітання! Vivat Academia! З Днем народження, ОНУ!

Ректор ОНУ В'ячеслав Труба

2. Виступ декана філологічного факультету професора Черноіваненка Євгена Михайловича на Урочистому засіданні вченої ради факультету романо-германської філології.

Шановне зібрання!

Сусідів, як відомо, не обирають: їх дає Бог. Особливо у комунальній квартирі. А найголовніші сусіди, як усім відомо – це сусіди згори. Вони можуть сильно урізноманітнити ваше життя у плані вражень. Сьогоднішні ювіляри живуть над нами.

Що вам сказати? Ні, ми не скаржимося, люди попалися пристойні: сильно не шумлять, не заливають, завжди вітаються. Але ви скажіть мені: чим вони там займаються? Ділять групи на маленькі підгрупи (за повного потурання навчального відділу, щоб збільшити навантаження), розходяться по маленьких аудиторіях та «займаються». Це вони так кажуть.

А чим саме вони займаються, скажіть, будь ласка. Кажуть, «мовою». Ну, так мовою у нас, як відомо, кожен спроможний займатися. Та й мови все – які? Не наші. Вони кажуть – латинська. А навіщо її вчити, вона же мертва! Її навіть у Латинській Америці ніхто не знає. Її в нас чи не одна Ніна Антонівна знає, то їй, бідолашній, словом нема з ким перемовитися. І не треба зараз тут про Стародавній Рим. Це ще невідомо, якою мовою вони розмовляли. Може, давньоримською. Ось тут у книзі одна велика людина – Генріх Гейне – так сказала: «У римлян нізащо не вистачило б часу на завоювання світу, якби їм довелося спочатку вивчати латину».

Тепер – англійська. Сьогодні всім подавай англійську. Усі вчать англійську. Часу, грошей і сил на це витрачають – розуму незбагненно скільки. Адже головного вони не знають. А ось тут у книжці Бернад Шоу прямо пише: «Німецька та іспанська мови цілком доступні іноземцям, але англійська недоступна навіть англійцям». І це рішуче заявляє людина безпосередньо з туманного, як кажуть, Альбіону. То що вони там, на 4-му поверсі, даремно народ мучать, га?

І це не тільки з англійською так. З іспанською, виявляється, справа теж швах. Видатний вчений Юлій Цезар Скалігер (знов-таки у цій чудовій книзі) так висловився: «Кажуть, ніби іспанці розуміють один одного, але, на мою

думку, це брехня». Така людина даремно не скаже. Але правду від народу приховують, ось він і ломиться вивчати невідомо що.

Вам цього мало? Ви мені тепер ще про німецьку мову хочете нагадати? Так я вам нагадаю висловлювання відомого англійського філолога Річарда Порсона: «Життя надто коротке, щоб вивчати німецьку мову».

Ну, здається, з язяками все ясно. Але тут ще є переклад. Що ж, переклад – це, взагалі, найголовніша містифікація: його насправді немає, та й бути не може. Одна дуже розумна людина в цій книжці ось що написала: «Переклади як жінки: якщо вірні, то негарні, а якщо гарні, то невірні». Але навіть якщо вірити в те, що він може бути, то поганий переклад нікому не цікавий, а добрий – не потрібний. Марк Твен (він тут нещодавно у нас був) сказав: «Мало що на світі може зрівнятися з нудьгою, яку викликає у нас добрий переклад». А класик даремно не скаже.

Тож час би їм там, нагорі, на четвертому поверсі, замислитися над життям своїм. Адже не малі – 50 уже стукнуло.

А якщо серйозно, від імені братського філологічного факультету, від імені славистів, я щиро вітаю колег-романістів та германістів з ювілеєм і бажаю їм всього найкращого.

Ми набагато старші: ми існуємо з часу заснування університету, нам уже майже 145. З висоти цього віку можемо сказати: 50 – час розквіту та час набуття найціннішого у житті – мудрості. Я сьогодні цитував багатьох мудрих людей. Їх усіх поєднала одна книга – збірка афоризмів. Нехай їхня мудрість завжди буде з вами.

3.2. Педагогічна риторика

Завдання. Прочитайте гумореску Романа Крикуна “Не для лохів”. Які поради щодо початку уроку ви можете запропонувати Володимирі Майстренку для того, що він не виглядав комічно, і в той же час, щоб клас слухав його з увагою.

Володя Майстренко пішов влаштовуватися на роботу в школу після закінчення педагогічного вузу. Йому сказали, що вакансій зараз немає, проте є одне місце в ліцеї для дітей «нових» українців. Зітхнувши, Володя погодився і пішов за вказаною адресою. Бачить, а там красуються модерні хорони з металевими брамами, телекамерами на височенних огорожах, «параболи» на даху, «мерси» на стоянках, охорона зі зброєю ходить...

Провели учителя до директора, і той йому каже:

– От вельми добре, нам дуже потрібні вчителі з історії – цей предмет надто затребуваний братвою. Значить так, Володимире Павловичу, ідіть по

класах, послушайте, як там інші вчителі проводять заняття, а потім підете на свій урок.

Володя погодився, зайшов у найближчий клас. Там ішов урок геометрії. Суворя вчителька розповідала:

– Братва, розмова буде короткою. Жив у Стародавній Греції чувак на прізвисько Піфагор, ходив зовсім без штанів. Одного разу пошив собі із клаптів матерії штани, однак холоші дивилися в різні боки. Звідси Піфагор зробив відкриття: Піфагорові штани у всі сторони однакової довжини.

Володя вискочив, мов ошпарений, із класу і направився до іншого. У ньому проводився урок географії.

Дебелий учитель, закинувши ноги на стіл, говорив:

– Нет, пацани, Туретччина вам не по кайфу – там стрьом адин, туди не стоїть ездить. Лучше Кіпр – вот там настоящіє брательнікі колоду забівають. А штоб ві знали, остров Кіпр знаходітся у великой, как ето, калюже, тоєсть, луже, каторая носіть назву Среднеземне море.

Ошелешений Володя зі здивуванням переходить ще в один клас на урок хімії і там слухає, як потрібно проводити досліди:

– Берете це фуфло, що називається мідним купоросом, змішуєте з цією туфтою, котра відома вам як вода...

Не витримавши, випускник вузу полишив урок і вбіг до кабінету директора:

– Чому ви тут учите дітей?! – закричав. – Це не педагогічно!

А директор у відповідь:

– Тут учителі отримують по кілька тисяч баксів у місяць і викладають уроки так, аби було зрозуміло нормальним продвинутим дітям. Якщо вам потрібна школа для лохів, то це на сусідній вулиці.

Молодий учитель важко зітхнув і погодився залишитися.

Заходить у клас, дивиться на дітей і починає викладати свій предмет:

– Загалом так, пацани: кілька сотень літ тому польська організована злочинність вельми дошкуляла Україні. Однак місцева козацька братва на сходці вибрала авторитета – Богдана Хмельницького і разом із ним забила стрілку з польськими панами. І погнала їх через усю Україну аж до Берестечка...

Завдання. Прочитайте текст, охарактеризуйте тактики художньої розповіді вчителя-словесника

Подорож вчителя з учнями в пшеничне поле

(з досвіду В.Сухомлинського)

... Хіба може бути щось прекрасніше, ніж оця гра барв на ясному небі, коли сходить сонце? А пшеничне поле, вкрите росою, теж грає. Це міриади крапель роси відбивають небесну гру барв. Тихо схилились над землею колоски. Пахне пшениця. Ці пахощі неповторні, ніщо так не пахне, як визріваюче пшеничне зерно. Це сонце вклало енергію в свої комори життя, тепла, радощів. Пахощі визріваючого пшеничного зерна нагадують спеку літнього дня і прохолоду лісу, і шум комбайна, і дзвінку дівочу пісню в надвечір'ї, і смачну, тільки що з печі хлібину... Ось що таке пшеничне поле...

Вслухаймося в степову тишу. Спочатку вона безмежна, немов ці поля. Здається, все спить. Та степ вже прокинувся, жде сонця. Чуєте, як співає цвіркун? Він радіє: скоро на краплинах роси заграють сонячні промені. Десь сидить він під пшеничним колоском і грає на малесенькій скрипці. І нива здається йому таким же безмежним світом, як нам міжзоряний простір. І співає він, може, про безмежжя свого всесвіту. Чуєте легке трепетання? Це прокинувся жайворонок. Підняв крильця, стрепенувся. Прислухається до наших голосів. Замовк, насторожився. Чуєте, шелестить? Це він побіг між стеблами пшениці. Злітає в небо він не біля гнізда. Ось бачите – він вже у небі. Дивіться, піднімається сірою грудочкою. Бачите: став червонуватим. Це він зустрічає сонечко. Золоті промені вже сяють там у вишині. Він уже бачить сонечко й співає про нього.

Завдання. Прочитайте вірш Василя Стуса «Як добре те, що смерті не боюсь я...». Він містить в собі стрічки, які сьогодні ми сприймаємо як пророцькі: «Народе мій, до тебе я ще верну, / і в смерті обернуся до життя». Поет загинув в неволі, в таборі, на далекому Уралі в ніч з 3 на 4 вересня 1985 року. Його було звинувачено в антирадянській діяльності. Стус не визнав своєї провини. Він писав в листі до Президії Верховної Ради СРСР: «Я боровся за демократизацію – а це оцінили як спробу завести наклеп на радянський лад; мою любов до рідного народу, занепокоєння кризовим станом української культури закваліфікували як націоналізм; моє невизнання практики, на ґрунті якої вирости сталинізм, беріївщина та інші подібні явища, визнали як особливо злісний наклеп». Не менше шестисот віршів Стуса було конфісковано та знищено. Але насправді він «і в смерті» обернувся «до життя». Його вірші, а тому й він сам продовжують своє життя.

В процесі читання виконайте наступні завдання і знайдіть відповіді на питання:

- Поет починає з заперечення. Що він відкидає? Чого не боїться? Про що не питає? Кому не клониться?
- Що ліричний герой повідомляє про себе? Якими є його моральні принципи?
- До кого він звертається і чиїм сином вважає себе?
- Яке слово повторюється тричі в його зверненні до народу і як це допомагає зрозуміти його моральні принципи?
- В якій мрії він зізнається?
- Кого він хоче побачити як своїх гостей? Чому саме ці постаті називаються поетом?
- Прокоментуйте словосполучення, за допомогою якого характеризує свого сучасника?
- Що він протиставляє ремствуванню і як це характеризує його громадську позицію?
- В останніх стрічках з'являється образ суцього, що переходить в грядущє. У чому полягає принципова різниця між сучасним та майбутнім? Ким є, на вашу думку, ліричний герой – ентузіастом чи скептиком?

Як добре те, що смерті не боюсь я
 і не питаю, чи тяжкий мій хрест.
 Що вам, богове, низько не клонюся
 в передчутті недовідомих верств.
 Що жив-любив і не набрався скверни,
 ненависті, прокльону, каяття.
 Народе мій, до тебе я ще верну,
 і в смерті обернуся до життя
 своїм стражденним і незлим обличчям,
 як син, тобі доземно поклонюсь
 і чесно гляну в чесні твої вічі,
 і чесними сльозами обіллюсь.
 Так хочеться пожити хоч годинку,
 коли моя розів'ється біда.
 Хай прийдуть в гості Леся Українка,
 Франко, Шевченко і Сковорода.
 Та вже! Мовчи! Заблуканий у пущі,
 уже не ремствуй, позирай у глиб,
 у суще, що розпукнеться в грядущє
 і ружею завітне коло шиб.

Завдання. Скажіть, як би ви почали урок за темою: Поезія Василя Стуса?

Завдання. Прочитайте уривок із листа Василя Стуса до сина. Яка головна думка тексту? Визначте в ньому виражальні засоби і стилістичну функцію їх у тексті. Підготуйте виступ на тему: «Чи потрібно сьогодні молодій людині мати вищу освіту», наслідуючи стислість і образність наведеного тексту.

... Поразка – це не тільки біда. Це ще й благо, добро. Поразка мусить стимулювати на чергову перемогу – це логіка сильних (а Ти – мужчина!). У поразці опускають руки лише слабкі. Освіта потрібна людині не для іспиту і вступу до технікуму, а для неї самої. Ти повинен бути освіченою людиною. Освіта – це вид гігієни. Письмо з помилками – то як невмиті руки чи зуби. Бо теперішня людина – тільки освічена. Людина – це обов'язок, а не титул (народився – і вже людина). Людина твориться, самонароджується.

Завдання. Прочитайте подані жартівливі рекомендації О.Чорногуза з книги «Чим хата багата». 1. Спробуйте скласти і озвучити власні поради «Правила педагогічного спілкування», наслідуючи пародіювальний стиль автора. 2. Спробуйте скласти рекомендації, як слід вести розмову, відштовхуючись від цього тексту і формулюючи поради «навпаки», протилежні.

... Ніколи нікого не слухайте, говорить без упину і тільки про себе. Якщо у вас раптом з'явилася якась думка в той час, коли інша людина щось розповідає, – сміливо перебивайте, не чекайте, поки хтось закінчить виклад своєї думки. Хіба він такий розумний, як ви?! Переривайте його посеред фрази! А перебивши, розповідайте про свій зубний біль або, ще краще, покажіть усім, який саме зуб потребує пломби...

Здавалося б, усім зрозуміло, що це – порада навпаки, і людина культурна так ніколи не вчинить. Помиляєтесь! В тому-то й жах, що сама за собою людина часто не стежить і не помічає, що діє саме таким чином, який ми щойно пародіювали.

Завдання. Мотивуйте висловлювання Платона

... Я стверджую, що якби в будь-яке місто прибули оратор та лікар і якби в народному зібранні чи в будь-якому іншому зібранні зайшла суперечка, кого з двох обрати лікарем, то на лікаря ніхто й дивитися не схотів би, а обрали б того, хто володіє словом, – варто б йому лише забажати...

Психологічні засади педагогічної риторики

Професія викладача за статистичними даними належить до категорії професій, носії яких найбільш схильні до стресу. Професійними якостями вчителя є розвинуте почуття обов'язку, альтруїзм. Служачи людям, педагоги схильні ігнорувати накопичене напруження і утомленість, забуваючи важливе правило: «Відпочивати потрібно раніше, ніж втомився». Вчителю потрібно уміти не тільки заповнювати свої ресурси, але і мудро їх розтрачувати протягом навчального року. Для цього необхідно мати уявлення про природу стресу і способи саморегуляції педагогічної діяльності.

Зупинимось на аналізі деяких понять:

Саморегуляція («само» – джерело регуляції знаходиться у самій системі + «регуляція» – впорядкування, налагодження, нормалізація). Професійна саморегуляція вчителя – інтегративна особистісна професійна характеристика педагога, яка передбачає усвідомлення ним своїх дій, почуттів, мотивів, свого становища та доцільну видозміну власної діяльності відповідно до вимог ситуації

Фобія – симптом, суттю якого є ірраціональний, неконтрольований страх.

Види фобій:

а) **специфічні**:

- страх природного середовища – блискавок, води (*аквафобія*), висоти (*акрофобія*), глибини, пучини (*батифобія*), гучних звуків (*акустикофобія*), нескінченності (*апейрофобія*);
- побоювання тварин – змій, гризунів, павуків (*арахнофобія*), кішок (*айлуорофобія*), квітів (*аутофобія*);
- самотності (*аутофобія*), усього чужого (*ксенофобія*);
- страх перед п'ятницею 13-го (*параскевідекатріафобія*) або перед числом 13 (*трискайдекафобія*)
- медичні страхи – острах наявності хвороб, крові, ін'єкцій

До специфічних належать також:

Глосифобія – специфічний тривожний розлад, в якому людина переживає страх перед необхідністю говорити (публічно виступати). Цей страх є надмірним, ірраціональним і неконтрольованим. Він змушує людину відчувати аномально високий рівень тривожності кожного разу, коли їм доводиться виступати перед аудиторією.

Пейрафобія – страх виступів:

б) **соціальний** (острах соціальних ситуацій);

в) **агорафобія** (страх відкритого простору й натовпу, страх опинитися в ситуації, з якої не уявляється можливою негайна втеча).

Завдання. Прочитайте інформацію про антифобіальні практики, які було запропоновано ще в часи античності. Які з них, на Ваш погляд, є найбільш корисними?

Антифобіальні практики – певні інтелектуальні, моральні, емоційні, духовні та інші зусилля для подолання страхів. Антифобіальні практики відомі ще з часів античності. Їх риси: 1) переважно негативне витлумачення феномену фобій; 2) інтенсивний пошук антифобіальних практик на ґрунті філософського раціоналізму.

Мудрець Хілон вважав: якщо людина хоче позбавитися страхів, вона має, перш за все, звільнитися від пристрастей (особливо від гніву), виконувати закони та не намагатися досягти те, що лежить за межами її можливостей.

Досократики стверджували, що істинне знання, яке спирається на розуміння першооснови буття, піднімає людину над пристрастями, в тому числі і над страхами. Певною мірою можна сказати, що пошуки цього знання ведуться заради душевного спокою. Про це опосередковано свідчать вислови *Демокріта*, для якого істинне пояснення природи всього є засобом отримання стану внутрішньої гармонії (**атараксії**), протилежного страху, гніву та іншим пристрастям.

Аналогічне – раціоналістичне за змістом – подолання страху є характерним також для всього класичного періоду античної філософії.

Сократ вважав джерелом істинного знання Бога. А посередником між Богом і людиною (собою) він називає загадкового **даймона**. В розумінні філософа страх має дві основні форми: сакральну та профанну. *Сакральний* страх має позитивне значення. Він впливає з істинного пізнання. У цьому випадку страх створює ситуацію неможливості зробити вчинок, що суперечить дійсному знанню, джерелом якого є Бог. Що ж до *профанічного* страху – страху того, чого не знаєш – то він, за Сократом, є безглуздим. І на такий страх не слід зважати увагу. Прикладом профанічного страху Сократ називає страх смерті. Подоланню цього страху Сократ присвячує останні бесіди із друзями.

Завдання. Прочитайте уривок з діалогу Платона «Федон» про останні миті життя Сократа. Як, на вашу думку, чи можна поведінку Сократа вважати уроком антифобіальної практики, який надав своїм учням мудрець?

Сократ трохи посміхнувся і сказав: –Ах, Сімії, Сімії! До чого ж важко було б мені переконати чужих людей, що я зовсім не вважаю лихом нинішню свою долю, якщо навіть вас я не можу в цьому переконати і ви побоюєтеся, ніби сьогодні я розташований похмуріше, ніж раніше, протягом усього життя! Вам, мабуть, здається, що даром прорікання я поступаюся лебедям, які, як

учують близьку смерть, заводять пісню таку гучну і прекрасну, якої ще ніколи не співали: вони радіють тому, що скоро відійдуть до Бога, якому служать. А люди через власний страх перед смертю зводять марно і на лебедів, стверджуючи, що вони нібито оплакують свою смерть і що скорбота надихає їх на передсмертну пісню. Їм і невтямки, цим людям, що жоден птах не співає, коли страждає від голоду, чи холоду, чи іншої потреби, – навіть соловей, навіть ластівка чи удода, хоча про них і розповідають, ніби вони співають, оплакуючи своє горе. Але, на мою думку, це вигадка – і про них, і про лебедів. Лебеді належать Аполлону, і тому – пророчі птахи – вони провидять блага, що чекають на них в Аїді, і співають, і радіють у цей останній свій день, як ніколи раніше. Але я і себе, разом із лебедями, вважаю рабом того ж пана і служителем того ж бога, я вірю, що і мене мій владики наділив даром пророцтва не гірше, ніж лебедів, і не сильнішим, ніж вони, горюю, розлучаючись із життям. Так що ви можете говорити і запитувати про що хочете, поки вам не перешкоджають одинадцять, поставлені афінянами.

Завдання. Прочитайте уривок із «Моральних листів до Луцілія» Луція Аннея Сенеки. Яку антифобіальну стратегію пропонує мудрець своєму другу?

Значно більше, Луцілію, є такого, що нас лякає, аніж насправду гнітить: частенько не дійсність, а лиш уява є причиною наших страждань. Не вживаю тут мови стоїків – говоритиму по-простому. Марним, не вартим уваги вважаємо все те, що витискує нам із грудей зітхання та стогони. Але облишмо ті голосні, хоча – бачать боги! – правдиві слова. Одне тобі раджу: не будь нещасним передчасно: біди, що їх жахаєшся, начебто вони ось-ось мали навалитись на тебе, можливо, ніколи й не прийдуть – наразі таки напевно ще не прийшли. Дещо мучить нас більше, ніж повинно б мучити, дещо – скоріше, ніж повинно, а дещо мучить, хоча взагалі не повинно мучити. Або збільшуємо біль, або надумуємо його, або випереджуємо. (...). Ось тобі щодо цього правило: мучить нас або теперішнє, або майбутнє, або одне й друге нараз. Щодо теперішнього, то судити тут неважко: тільки б тіло твоє було вільне й здорове, тільки б душу не вражала жодна кривда. Тепер подумаймо, що таке майбутнє. Так ось: нинішній день не має з ним жодного зв'язку. – "Але ж воно таки прийде, те майбутнє". – Спочатку поміркуй, чи маєш достатні підстави вважати, що трапиться біда. ...ми спішимо піддатися чужій думці; навіть не намагаємося з'ясувати, що, власне, наводить на нас острах... Не знаю, чому саме надумані страхи так нас тривожать. А втім, що діється насправді, те має свої окреслені межі. Що ж напливає з невідомості, те заповнює нас домислами, живить таку вигадливу на химерні припущення, скаламучену страхом душу. Отож із усіх страхів найшкідливішим, найнепоправнішим є раптовий, сліпий страх: усі інші

нехтують думкою, він – розумом. Але поміркуймо над нашим питанням дещо глибше. Хай та чи інша біда справді ймовірна. Та хіба це значить, що вона неминуча? Скільки-то трапляється такого, на що ми ніколи й не сподівалися! Скільки сподіваного так і не збулося! Навіть якщо вона таки прийде, та біда, то що ж то за дивна приємність – смакувати її наперед? Не пізно буде плакати й тоді, коли вона застукає до дверей. А тим часом – сподівайся на краще. Що виграєш? – Час! Чимало може трапитись такого, що стане між тобою і вже цілком близькою небезпекою: вона то затримується, то минає, то звалюється на голову комусь іншому. Іноді пожежа давала вихід для втечі; будинок, розсипаючись у звалище, обережно покладав когось обіч; меч, що вже торкався шиї, знову було вкладено до піхов, а засуджений на смерть переживав свого ката. Та й сама лиха доля не може похвалитися постійністю. Біда, кажу, може прийти, а може й не прийти; а поки її нема, розраховуй на краще. Деколи, хоч не видно жодних ознак, які вістували б лихо, ми їх самі вигадуємо: то якесь двозначне слово тлумачимо в несприятливий для нас спосіб, то перебільшуємо чиюсь образу – думаємо не про те, наскільки хтось розгніваний тією образою, а про те, скільки його гнів може заподіяти нам зла. Одне слово, якщо боятись усього, що може статися, то наше життя втрачає свій сенс, а нещастя – свої межі. Ось тут хай стане тобі в пригоді розсудливість; тут, зібравши всю силу духу, відкинь навіть очевидний страх, а не зможеш, то надією вгамуй страх. І хоч би якою була певність, що біди, яких боїмося, таки прийдуть, ще певнішим є те, що всі наші страхи можуть розвіятись, а сподівання – одурити нас. Отож клади на вагу і страхи, й сподівання; коли не бачитимеш ясно, що переважає, – вирішуй на свою користь: вір у те, що миліше тобі. Якщо страх набере більше голосів, ти все-таки схилийся до сподіванки, а тривоги – відкинь. Подумай, як багато людей, хоч і не знають ніякої біди, хоч не грозить вона їм ні завтра, ні післязавтра, мучаться, не знаходять собі місця! І справді, варто лише підштовхнути когось, уже він не зупиниться, не гляне тверезо на свій страх. Ніхто не скаже: "Стривай! Таж цю чутку міг понести якийсь пустомолот! Сам же й придумав або повірив подібному до себе!" Мов листя за вітром, так ми пориваємося за чутками, лякаємося чогось сумнівного, мовби то було щось очевидне, і настільки втрачаємо відчуття міри, що й тінь підозри обертається для нас жахом

Ще одна заслуга стоїків у розробці антифобіальних практик полягає в тому, що вони пропонували застосовувати рефлексію щодо різноманітних почуттів та їх відтінків у сприйнятті страхів, розтинаючи філософським аналізом феномен страху на різноманітні явища гетерогенної природи та піднімаючись над страхом як предметом дослідження на рівні усвідомлення його сутності та характеристик. Зокрема, вони здійснюють дещо на кшталт

класифікації страхів. Наприклад: *просто страх* – очікування зла; *жах* – особлива фобія, в межах якої людина позбавляється можливості діяти: жах паралізує волю людини; *сором* – це страх безчестя; *переляк* – це такий сильний страх, від якого віднімається язик.

Завдання. Прочитайте і оцініть поради учителю, як підготувати учня для виступу

Якщо учень виступає перед незнайомою аудиторією, для початку слід познайомити його з кількома слухачами або розказати йому, хто буде присутній у залі.

Якщо виступ відбувається у класі, дозвольте товаришам учня сісти на перші парти – вони підтримають друга .

Домовтеся про зворотній зв'язок із класом. Оплески та фрази підтримки є частиною виступів – вони сприяють налагодженню контакту з залом.

Інколи вгамувати хвилювання допомагає зізнання в нервуванні. Так аудиторія може обдумати і пережити цю ситуацію разом з доповідачем, а клас знову стане єдиним цілим.

Донесіть до учня, що не варто концентруватися лише на собі. Переведіть увагу на інших, або на ціль виступу. Ідеал – сконцентрувати клас на тому, що ви говорите, вести клас за собою.

Завдання. Виступ перед аудиторією чимось нагадує битву, адже доводиться обстоювати, боронити, захищати власні погляди й переконання. І хвилювання, і страх – найпевніші ознаки стресу. Стрес – важливий адаптивний механізм, суть якого – швидка активізація організму для мобілізації всіх сил заради подолання небезпеки (немає безвихідних ситуацій) та порятунку (тікай або змагайся). Хвилювання перед виступом, на думку досвідчених ораторів, є корисним. Але все ж таки треба керувати своїм психічним станом. Прочитайте антифобіальні поради, які надано і прокоментуйте їх (у чому полягає сенс кожної поради?).

Алгоритм подолання стресу під час виступу

Максимально розслабтеся в зручній для вас позі (сидячи на стільці або стоячи).

Спокійно дихайте носом. Видихнувши, наскільки можливо, затримайте дихання, коли вже важко залишатися без повітря, напружте м'язи живота й протримайтеся ще 10–15 секунд.

Вдихайте повітря повільно, спокійно, але наполовину легень.

Видихайте так само спокійно й повільно: спочатку животом, а далі поступово грудьми (метод повного дихання). Затримку дихання повторіть на видиху 2–4 рази загалом.

Увесь цей час намагайтеся витіснити зі свідомості неприємні думки. Переконайте себе, що виступатимете перед найінтелігентнішими й наймудрішими людьми в світі, що ви ставитеся до них з любов'ю.

Потягніться. Рухатися починайте на вдиху (встаньте, якщо сиділи).

Пам'ятайте: аудиторія просто неспроможна зрозуміти, наскільки ви схвилювані. Збоку ви виглядаєте набагато спокійнішими, ніж є насправді.

Перші слова вашого виступу мають бути доброзичливими ц дружніми.

Ваша захопленість, зацікавленість предметом розмови обов'язково передадуться слухачам. Цілком можливо, що й ваше хвилювання вони сприймуть як щире вболівання за успіх їхньої (або загальної) справи.

Завдання. Ознайомтеся з переліком технік подолання напруги. Які з них ви вже використовували? Які вважаєте за доцільне засвоїти?

Техніка підкреслення спільності (схожості цілей, інтересів, думок, особистісних характеристик тощо) з учнями (батьками учнів, колегами, керівництвом закладу освіти) стосується ділової, професійної або особистісної сфер. Виявлені спільні риси мають бути приємні співрозмовнику, сприйматися як достоїнства (наприклад, спостережливість, винахідливість, артистизм); бути доречними до ситуації (ділової чи особистісної). *Наприклад: «Ми обидва хочемо залагодити цю ситуацію»*

Техніка підкреслення значущості учня (батьків учнів, колеги, керівництва) полягає у визнанні його заслуг, досягнень, цінності внеску в спільну справу. Необхідні умови вербалізації значущості співрозмовника – конкретність, використання фактів, переконливість, щирість. Підкреслення значущості – це не комплімент, а варіант позитивної констатації факту з деяким емоційним доповненням. *Наприклад: «Мені здається цінним те, що ви робите», «Ваша блискавична реакція приголомшує!»*

Техніки вербалізації власних почуттів і співрозмовника включають: безпосередню вербалізацію власних емоційних станів і партнера; непряму вербалізацію емоцій і почуттів партнера; метафоричну вербалізацію емоційних станів партнера.

Безпосередня вербалізація – пряме інформування співрозмовника про власний емоційний стан (*Наприклад: «Я непокоюсь...»; «Мене тішить...»; «У мене викликає деякий протест...» тощо*). Значно важче вербалізувати почуття співрозмовника (учня, колеги, батьків учнів, адміністрації). Формулювання на

кшталт «ви обурені...», «ви схвильовані...» можуть спровокувати у партнера посилення негативної реакції.

Непряма вербалізація є більш ефективною у вербалізації почуттів співрозмовника. *Наприклад: «Мені здається, що ви чимось засмучені...»; «Так, це, звичайно, прикро»*

3.3. Ділове спілкування

Завдання. Ознайомтеся з рекомендаціями для успішного проведення ділової бесіди і мотивуйте кожну з них.

Потрібно обов'язково сформулювати конкретну мету бесіди, скласти план на папері, а не усно.

Якщо це перша зустріч із партнерами, то доречно почати розмову із взаємного знайомства, розповіді про свої організації, а далі можна перейти до справи.

Якщо партнери вже знайомі і хочуть продовжити свій діалог, то на початку розмови доречно було б коротенько оглянути події з часу попередньої зустрічі.

Ввічливим є знати імена співрозмовників та звертатися до них особисто. Ігнорування імені може сприйматися як образа. Можна покласти перед собою візитні картки ділових партнерів або список імен учасників зустрічі.

Не рекомендовано приймати відвідувачів, сидячи за столом. Зустрівши відвідувача, потрібно встати з-за столу і запросити співбесідника сісти навпроти. Добрим жестом є вийти назустріч відвідувачеві: цей жест дає йому зрозуміти, що ви його поважаєте і готові до розмови. У разі, коли ви зустрічаєтеся для бесіди зі своїм колегою чи просто зі знайомою вам людиною, достатньо встати із-за столу і привітатися, називаючи у такому разі відвідувача на ім'я та по батькові.

Розсаджувати ділових партнерів чи працівників потрібно максимально зручно.

Свою реакцію на слова співрозмовника потрібно виражати киванням голови, підтверджуючи, що думка зрозуміла.

Рекомендовано робити записи: важливі цифри, факти, прізвища, номери телефонів тощо.

Як тільки погляди співрозмовників стали зрозумілими, можна бесіду завершувати.

Не уважайте мовчання увагою – людина може бути просто зануреною у власні думки.

Не удайте, ніби слухаєте. Це марно, оскільки відсутність інтересу і нудьга неминуче виявляться у виразі обличчя та жестах. Краще вже зізнатися, що зараз

вислухати співрозмовника досить уважно ви не зможете, і послатися, наприклад, на зайнятість.

Не перебивайте без потреби. Щоправда, часом ми робимо це несвідомо. Якщо для уточнення сутності справи вам необхідно перебити того, хто говорить, допоможіть йому потім відновити перерваний хід думок.

Не робіть поспішних висновків. Кожен із нас несвідомо схильний судити, оцінювати та схвалювати (або не схвалювати) те, про що йдеться. Але саме суб'єктивні оцінки змушують співрозмовника займати оборонну позицію. Пам'ятайте, вони завжди є бар'єром змістовного спілкування.

Не давайте «зловити себе» у суперечці. Коли ви подумки не погоджуєтесь з тим, хто говорить, то, як правило, припиняєте слухати і чекаєте своєї черги висловитися. А коли вже починаєте сперечатися, настільки захоплюєтесь обґрунтуванням своєї точки зору, що часом не чуєте партнера. Вислухайте його до кінця, щоб зрозуміти, з чим саме ви не погоджуєтесь, і тільки після цього викладайте свою точку зору.

Не ставте занадто багато запитань. Ви можете уточнити сказане, але кількість закритих питань, які потребують відповіді «так» чи «ні», необхідно звести до мінімуму. Надмірно велика їх кількість пригнічує співрозмовника, забирає у нього ініціативу і ставить часом оборонну позицію.

Ніколи не кажіть: «Я добре розумію ваші почуття». Подібні заяви часто служать для виправдання спроб (до речі, безуспішних) переконати співрозмовника, що ви слухаєте. Насправді дізнатися, що саме відчуває інша людина, дуже важко.

Не виявляйте зайвої чутливості до емоційної сторони мови. Слухаючи схвильовану людину, будьте стримані для того, щоб не проминути сенс розмови. Будьте насторожі, якщо чуєте емоційно заряджені слова та висловлювання (інакше вони можуть вибити вас з колії), сприймайте лише той сенс, який вони несуть.

Не давайте порад, якщо вас про це не просять. Якщо ж їх дійсно хочуть почути, уточніть, що людина, яка звертається до вас, має на увазі насправді.

Не використовуйте слухання як притулок. Пасивні, невпевнені в собі люди іноді вдаються до нього як до можливості уникнути спілкування та самовираження. Вони не лише не говорять, а насправді й не слухають.

У жодному разі не слідує:

- негативно оцінювати особистість співрозмовника;
- підкреслювати різницю між ним та собою;
- різко прискорювати темп розмови;
- уникати просторової близькості;

- намагатись обговорити питання раціонально, якщо помітно, що співрозмовник збуджений;
 - зациклюватись на психологічному стані партнера.
- Висновок:** ефективними співрозмовниками є ті, хто:
- розподіляють порівну час у розмові;
 - не дозволяють собі надто довгих монологів;
 - розпізнають та враховують сигнали, що говорять про необхідність дати слово іншому учаснику розмови;
 - спрямовують розмову своєю поведінкою і реагують на аналогічну поведінку з боку інших (розуміють, якими поведінковими реакціями можна передати слово іншому для продовження розмови, наприклад, поставивши тому риторичне питання тощо), втягують у розмову тих, хто говорить неохоче;
 - рідко переривають один одного.

Тема 4. Форми риторичної діяльності

4.1. Еристика

Завдання. Визначте, у чому полягає сутність суперечки (яка проблема обговорюється і чим відрізняються точки зору опонентів), мотивуйте своє приєднання до однієї із сторін суперечки, або надайте свої аргументи щодо вирішення тієї ж самої проблеми

ProetContra

А

Будь-яку високотехнологічну галузь можна схарактеризувати швидким динамізмом розвитку та браком захищеності від несанкціонованого втручання. Інтелектуальне піратство – явище негативне в юридичному сенсі, проте далеко не настільки однозначне в сенсі соціологічному.

У європейській та північноамериканській літературі феномен позитивного впливу інтелектуального піратства на суспільні процеси пояснюється «ефектом непередбачуваних переваг». Суть зазначеного явища полягає в опосередкованому залученні споживачів піратської продукції до орбіти впливу легального власника контенту.

Ані продюсери голлівудських фільмів, ані виробники комп'ютерних програм та начиння, ані поп-зірки не здобули б у світі такої потужної всенародної популярності (з мільйонними заробітками), якби не масове споживання неліцензійної продукції країнами, суспільствами чи верствами

населення, котрі не грають за правилами цивілізованих стосунків «власник-покупець», віддаючи перевагу більш комфортному форматові «власник-злодій».

Як відомо, і держави, і суспільні групи, і індивіди не є «законсервованими» у своєму морально-етичному та економічному статусах. Динамізм змін соціальних цінностей диктує їхній поступовий перехід до споживання ліцензійної продукції. Для прикладу можна взяти пересічного користувача комп'ютерних систем в Україні, адже практично за кожним з нас «тягнеться грішок» вивчення комп'ютерних премудростей на неліцензійних програмах.

У такий спосіб піратство де-факто формує майбутніх покупців ліцензованої продукції, кристалізуючи прив'язаність споживача до певного бренда, його специфіки, практичних характеристик, тримаючи потенційного клієнта ліцензійної продукції у курсі справ перманентного розвитку та вдосконалення як конкретного продукту, так і індустрії в цілому.

Згодом, визрівши, у соціальному сенсі в повноцінну суспільну одиницю, такий споживач «не дозволить собі» придбати неліцензійну програму, однак сформовані професійні смаки й уподобання сприятимуть його лояльності до вже знаного бренда, з яким цього користувача пов'язує власне «неліцензійне минуле».

Б

Соціологічне виправдання інтелектуального піратства не може (і не повинно) бути ані достатньою підставою для його юридичної легітимації, ані обґрунтуванням гальмування ініціатив виробників високотехнологічної продукції заповзято боротися з крадіями нематеріальних цінностей.

Окрім класичного цивільно-конституційного аргументу про «святість» власності, на користь виробників продукції з істотними елементами інтелектуальної власності також свідчить і соціологічний аргумент про необхідність захисту інтересів власника інтелектуальної власності та спонукання його до подальших інвестицій у розвиток інновацій, фінансово обтяжливих перспективних досліджень, без яких неможливо уявити належний технологічний розвиток суспільства в цілому.

Відомо, що лише впевненість компаній у стабільному захисті власних інвестицій в інтелектуальну сферу може гарантувати планованість та належний обсяг їхніх капіталовкладень у подальші дослідження.

Завдання. Ознайомтеся з прийомами суперечки і прокоментуйте їхню логічну основу

Ініціатива (у ініціатора більше переваг і засобів для проведення суперечки, кращий метод захисту – напад);

Відвернення уваги супротивника від тієї думки, яку хочуть провести без критики (перед важливою тезою треба відвернути увагу, здивувати, висунути другорядний свідомо слабкий аргумент);

Перекладення тягаря доведення на супротивника (наприклад, послатися на те, що ваша теза витікає з вже визнаного положення, тим самим теза супротивника стає виключенням з цього положення, і він буде змушений доводити правомірність такого виключення);

Концентрація дій, спрямованих на центральну ланку системи аргументів супротивника або на найбільш слабку її ланку;

Спростування супротивника його власною зброєю (з його посилянь вибрати ті, які можуть підтвердити вашу тезу, особливий інтерес представляють ті висновки з положень супротивника, про які він навіть не підозрює);

Раптовість (приберегти найвагоміший аргумент під кінець).

Завдання. Ознайомтеся із захисними коректними прийомами під час суперечки і мотивуйте їхню доцільність:

Навести доводи на користь вашої тези так, щоб супротивник не помітив, що вони призначаються для цієї мети (наприклад, навести їх урозкид, а потім з'єднати разом);

Якщо супротивник злісно заперечує все, висунути абсолютно протилежну думку, хай її спростує, вам цього і треба;

Психологічне зволікання заперечення (якщо ви не знайшли доводів або розгубилися, почніть відповідь здалеку, поставте запитання);

Не займати із самого початку жорстку позицію, раптом доведеться злегка поступитися або модифікувати свої погляди;

Узяти слово наприкінці суперечки, коли в інших супротивників вже не буде можливості заперечити.

Завдання. Обґрунтуйте некоректність наведених нижче прийомів дискусії.

- Неправильний вихід із суперечки (уникнути, пригасити, коли немає аргументів);
- Не давати супротивникові можливості говорити;
- Організація «хору» напівслухачів-напівучасників суперечки;
- Використання насильства;

- Апеляція до «таємних думок» і невиражених спонукань іншої сторони під час суперечки;
- Використання помилкових і недоведених аргументів у сподіванні на те, що протилежна сторона цього не помітить, при цьому вводяться обороти такі як «всім давно відомо», «ніхто не стане заперечувати»;
- Один з тих, що сперечаються, говорить дуже швидко, виражає свої думки в нарочито ускладненій або плутаній формі, швидко змінює одну думку іншою.

Завдання. Ознайомтеся з правилами ведення дискусії та мотивуйте кожне з них

Дискусія – публічне (і часто конфліктне) обговорення якоїсь проблеми. Завдання дискусії: поглиблювати знання слухачів з теми, яку розглядають учасники дискусії; виявляти заплутані питання; розвивати вміння учасників аргументовано обстоювати свою думку, уміння уважно та зважено вислуховувати думки опонентів; формувати і розвивати культуру обговорення суперечливих питань

Правила ведення дискусії

Продумайте основний напрямок, головну мету ведення дискусії;

Розмежуйте питання, які є предметом дискусії і які не варто обговорювати;

Якщо ви не хочете сваритися з опонентом, бажано на початку суперечки створити доброзичливу атмосферу;

Не бійтесь опонента і не думайте, що він сильніше за вас;

Не допускайте перетворення дискусії у з'ясування особистих стосунків;

Не будьте самовпевненими: не сподівайтесь, що протилежна сторона є слабшою за вас;

Оцініть недоліки, а особливо позитивні якості опонента, рівень його професіоналізму, освіченості, культури, підступності його характеру, мотиви його вчинків та дій;

Будьте готові вислухати будь-які погляди і навіть некоректний випад проти вас; якщо ваш опонент застосовує проти вас некоректний випад, не опускайтеся до його рівня і не використовуйте проти нього некоректні прийоми та образливі фрази;

Майте мудрість погодитись із вашим опонентом, якщо переконуєтесь, що він має рацію;

Що більшу повагу ви виявити до свого опонента, то у вас більше можливостей перевести дискусію в конструктивне русло;

Критикуйте без роздратування і злості, але й не вибачайтеся за критику, тому що це не ознака ввічливості, а вияв невпевненості у слушності своїх думок;

Заперечуючи що-небудь, говоріть не тільки «ні», але й аргументуйте чому;

Намагайтеся встановити істину, а не демонструйте своє красномовство;

Не намагайтесь перекричати свого опонента, а аргументовано переконайте його. Підвищення голосу не вирішує проблеми і не приводить до розв'язки дискусії;

Правило Паскаля: підтримуйте гідність співрозмовника, не заганяйте його в безвихідь своїми аргументами;

Подумки завжди спостерігайте як за собою, так і за вашими однодумцями та недругами, наче стороння людина;

Не зважайте на вік, освіту чи посаду опонента, адже людина старша за віком, або та, яка має вищу освіту чи обіймає певну посаду, не завжди має рацію. Тому не варто відразу здавати позиції і відступати;

Уникайте конфліктних тем у неформальному спілкуванні. Конфліктні теми: теми політики, питання віри, національності, вікових особливостей, рівня інтелекту або освіченості.

Правило Гомера: розміщуйте аргументи в такій послідовності: сильний, слабший, найсильніший. Правило закликає не сипати відразу всіма можливими аргументами. Перший аргумент має відображати ваші власні почуття, другий – апелювати до об'єктивних обставин справи, останній треба звертати до конкретних потреб опонента.

Час від часу перевіряйте почуту інформацію: «ви сказали, що...», «чи правильно я зрозумів, що...», «уточніть, будь ласка...». Такі фрази допомагають уникати перекозачення фактів, термінів;

Зумійте припинити дискусію в потрібний момент.

Словник термінів за темою «Еристика»

Аудиторія – це колектив, який має свої переконання, свої позиції, точки зору з приводу обговорюваного питання. Аудиторія є головним об'єктом аргументативного впливу в спорі

Еристика – мистецтво суперечки; напрям досліджень, мета яких полягає в розгляді різноманітних характеристик (логічних, семіотичних, психологічних тощо) такого складного комунікативного процесу як суперечка

Змішане розходження в думках – це таке розходження, коли відносно однієї пропозиції учасники спору висловлюють різні точки зору. При цьому кожна сторона аргументує свою позицію

Критична дискусія – це суперечка, в ході якої використовують аргументацію, за якою можна з'ясувати, наскільки певна точка зору є обґрунтованою. Під час такої суперечки пропонент намагається переконати опонента в прийнятності своєї точки зору, в той час як опонент продовжує висувати сумніви та зауваження

Множинне розходження в думках – це таке розходження, коли до уваги беруть точку зору, яка ґрунтується більше ніж на одній пропозиції

Незмішане розходження в думках – це таке розходження, коли тільки пропонент бере на себе зобов'язання захищати свою точку зору. Опонент піддіє її сумніву: ставить запитання, але власної точки зору не висуває

Одиничне розходження в думках – це таке розходження, коли до уваги беруть точку зору, яка ґрунтується тільки на одній пропозиції

Опонент – це той, хто піддає сумніву або заперечує істинність або слушність точки зору пропонента

Пропонент – це той, хто висуває та обґрунтовує певну точку зору

Стадії критичної дискусії – стадія конфронтації; стадія відкриття дискусії; стадія аргументації; стадія критики; завершальна стадія

Суперечка – комунікативний процес, у якому наявне активне ставлення до точки зору співрозмовника, що виражене в її критичній оцінці

Точка зору – це думка, яка фіксує відношення людини до твердження, змістом якого є певна пропозиція. Точка зору може бути позитивною, негативною, нейтральною

Завдання: Обґрунтуйте власний погляд щодо вислову: «Людина, яку переконали проти її волі, таємно залишається при своїй думці»

4.2. Аргументація

Завдання. З'ясуйте, які з наведених аргументацій теоретичні, а які емпіричні. Знайдіть у них точки зору та аргументи.

1

Психолог Рональд Фридман з Університету Міссурі (США) дійшов висновку, що навіть думки про вино, мартіні або пиво (навіяні рекламою або розповіддю колеги чи друга) можуть приводити до сп'яніння і збуджено впливати на людину! Не секрет, що алкоголь примушує нас одягати рожеві окуляри (цей ефект ще називають beer goggles – «півні окуляри»).

Для експерименту були залучені студенти. 80 юнаків розділили на дві групи і посадили перед екранами. На моніторах першої групи спалахували репліки та слова, пов'язані з пивом, віскі, мартіні та вином. Друга група бачила набір нейтральних слів («чай», «кава», «сік»). Після перегляду молодих людей

попросили оцінити привабливість жінок на 20-ти фото. Для більшості студентів першої групи знімки здалися милішими, ніж для студентів другої групи.

2

Палити, звичайно, шкідливо, хто б сперечався! Головне – для здоров'я. Проте шотландські вчені, впродовж десятиліть вивчали інтелект тих, хто палить, і тих, хто не палить. На підставі цього вони виявили ще один зв'язок: пристрась до тютюну знижує інтелект приблизно на 1 %. Багато це чи ні – вирішувати тобі.

3

Певні компанії мобільного зв'язку зараховують в актив усіх абонентів, які зробили хоча б один дзвінок упродовж трьох місяців, інші – впродовж шести або дванадцяти місяців. Тому оцінювати операційні показники компанії за кількістю абонентів, на мій погляд, не зовсім коректно.

4

Люди, які вживають рибу два рази на тиждень і уникають шкідливих жирів, ризикують очима у два рази менше, стверджують учені з Гарвардської військово-медичинської школи. Риба багата на жирні кислоти, які допомагають захистити чутливі до світла клітини, і знижують небезпечність розвитку катаракти.

5

«Те, що змінюється, руйнується. Те, що руйнується, гине. Отже, те, що змінюється, гине» (Лукрецій Кар).

Завдання. Ознайомтеся з правилами побудови доказу, а також прикладами їхнього порушення і аргументуйте кожний з пунктів.

1. Теза повинна бути точно сформульована. Якщо теза сформульована нечітко, вона не визначає точно, що підлягає обґрунтуванню, або допускає різні тлумачення. Наприклад, поняття «новий» – це і прогресивний, і сучасний, і наступний, і незнайомий. Не визначившись в цьому понятті, ми можемо перетворити новатора на консерватора: «Він підтримує нове; нове – добре забуте старе; значить, він підтримує добре забуте старе». Не слід підтверджувати або спростовувати те, що пов'язане з індивідуальними смаками людей (*De gustibus et coloribus non est disputandum*). Наприклад, обговорювати, що смачніше: червона або чорна ікра. Важливо також враховувати специфіку особистісних переконань і потреб. Щоб не вийшло так: «Ви звинувачуєте мене за те, що я понад мою потребу купила 100 хусток, нібито для перепродажу. Я не визнаю себе винною. Це на вашу думку «понад потребу», а мені здається, що якраз стільки, скільки мені треба»

2. Теза повинна залишатися незмінною впродовж всього процесу обґрунтування.

Помилки: *підміна тези; аргумент до людини* (доказ тези підмінюється характеристикою людини, що має відношення до даної тези); *аргумент до публіки* (замість обґрунтування тези звертаються до відчуттів людей, намагаються викликати у них симпатію або антипатію до предмету доказу); *аргумент до марнолюбства* (виказування непомірного схвалення опоненту); *аргумент до сили* (погроза несприятливими наслідками); *аргумент до незнання* (посилання на необізнаність опонента); *аргумент до мас* (намагання схвилювати широке коло людей, застосовуючи національні чи расові забобони, груповий егоїзм тощо); *хто багато доводить, той нічого не доводить* (замість доказу обґрунтовується інше положення настільки широко, що з нього безпосередньо не витікає ані істинність, ані помилковість початкової тези).

3. Аргументи повинні бути істинними, такими, що доведені й не підлягають сумніву. **Помилки:** *основна помилка* – теза обґрунтовується помилковими аргументами. Наприклад, «Якщо дія обов'язкова, то вона не заборонена. Не заборонена, отже, дозволена. Тож, якщо дія обов'язкова, вона дозволена». Істинність першого посилання сумнівна; *передбачення підстави* – наводяться недомовлені або неперевірені аргументи, які самі потребують власного обґрунтування. Часто вони прикриваються словами «абсолютно очевидно», «як відомо», «точно встановлено».

4. Аргументи повинні доводитися незалежно від тези. **Помилки:** *замкнене коло*. Наприклад, «Єдині закони про шлюб – хороші закони, оскільки законодавство, що вносить єдність до норм реєстрації шлюбу, знижує кількість розлучень. І знижує воно кількість розлучень тому, що єдине шлюбне законодавство стандартизує норми, що стосуються укладання шлюбу».

5. Доказ повинен будуватися за загальними правилами висновку. **Помилки:** *уявна послідовність* – теза не виходить із наведених підстав, між ними немає логічного зв'язку, ілюзія логічності створюється звичайним переліком. Наприклад, «Закон збереження (перший закон термодинаміки) забороняє вічний двигун першого роду. Другий закон термодинаміки забороняє вічні двигуни другого роду. Є третій закон, значить, немає і вічного двигуна третього роду. Проте четвертого закону термодинаміки немає, отже, ніщо не заважає створити вічний двигун четвертого роду і п'ятого»; *від сказаного з умовою до сказаного безумовно* – аргументи істинні за певних умов наводяться як істинні за будь-яких умов.

Висновок: доказ є необхідним і найбільш складним етапом розумового процесу і мовлення. Його використання оратором у публічному виступі припускає глибоке знання й уміння застосовувати формально-логічні закони.

Завдання. Визначте логічні помилки в реченнях та класифікуйте їх.

1. Цією пральною машиною користуємося я та моя донька. Їй вже більше сімнадцяти років.
2. Він мав чарівну доньку та велику квартиру.
3. Синтаксис – це не фонетика, а фонетика – не синтаксис.
4. Що ви кажете! Вона не може вийти заміж, тому що ніколи цього не робила!
5. Після лекції у нас був гарний настрій. Отже, якщо у вас поганий настрій – ходіть на лекції.
6. Діти не можуть мати свої думки, бо вони ще малі.
7. Він ніколи не мовчить, коли його питають. Отже, він – відмінник.
8. Ми можемо не читати цей твір, тому що він стоїть останнім у списку літератури.

Завдання. Проведіть аналіз наведених аргументацій, користуючись алгоритмом, який пропонується

Алгоритм аналізу аргументації

1. З'ясувати точку зору, наявну в аргументації. За якими ознаками ви можете її визначити?
2. Визначити, чи є точка зору позитивною або негативною.
3. З'ясувати аргументи, наявні в аргументації.
4. Визначити, чи є наведена аргументація обґрунтуванням / доведенням або критикою / спростуванням
5. Визначити, чи є аргументація прогресивною або регресивною.

Аргументи для аналізу

1. Щоб зберегти гостроту зору на належному рівні, потрібні вітаміни, які добре засвоює печінка. Тому говорять, що очі – показник роботи цього органа.
2. Студентам під час сесії треба голодувати, оскільки під впливом голоду активізується відділ мозку, який відповідає за пам'ять.
3. Японія займає одне з перших місць у світовому списку за тривалістю життя. І цьому чимало сприяють національні кулінарні традиції. Зокрема, особливістю японської кухні є маленькі порції, які запобігають переїданню. «Один суп і два овочі» – одне з головних правил харчування самураїв. Крім того, японська кухня містить багато морепродуктів і овочів. Кухарі використовують у своїх рецептах до 9 тис.різних видів риби, молюсків і тварин, які живуть у морях. Блюда японської кухні

допомагають надовго зберегти молодість та красу завдяки йоду, фосфору, калію, фтору та іншим мікроелементам, які містяться в морепродуктах.

4. Посміхайтесь та ви схуднете! Цей висновок був зроблений на підставі досліджень учених з Університету Вандербілт, які підраховали, скільки калорій спалює людина, коли посміхається. За 10–15 хвилин повноцінного сміху людина втрачає понад 50 калорій. Стільки ж – коли дивиться веселу комедію або гуляє в парку 13 хвилин.
5. Багато людей підтримують думку, що мінеральна вода є найчистішою та лікувальною. Проте це не завжди так. Данські вчені вирішили перевірити це переконання та дослідили воду 68 різних марок з 16 країн світу. Приблизно 40 % зразків містили бактерії та гриби. Для здорової людини вони, в принципі, не страшні, а ось для хворих з послабленим імунітетом це може бути небезпечним.

Тема 5. Неориторика

Завдання. Ознайомтеся із засадами риторичного аналізу тексту

Риторичний аналіз тексту дозволяє на конкретному матеріалі розглянути різні аспекти його побудови, виявити прийоми мовного впливу, оцінити обрані автором мовні засоби, засоби мовної виразності.

Риторичний аналіз передбачає такі аспекти:

- рід і жанр мови тексту, її адресат;
- цілеспрямованість автора (чи досяг автор поставленої мети);
- умови створення та виголошення промови (місце, час та ін.);
- підбір мови тексту (зважаючи на риторичну стратегію конкретної аудиторії);
- типи аргументів (за і проти, сильні і слабкі);
- види аргументації (індуктивна / дедуктивна, спадна / висхідна, спростовує / підтримуюча, одностороння / двостороння і ін.);
- ефективність аргументації;
- композиція тексту (початок і кінець, поділ на частини, переходи між ними);
- зміна точок зору (внутрішня / зовнішня, своя / чужа, просторова, тимчасова, оціночна та ін.);
- використання різних типів мовлення;
- правильність, точність, доречність, виразність мови (допущені чи фактичні, логічні, мовні помилки);

- комунікативні невдачі, їх причини;
- доцільність використання тропів і риторичних фігур;
- прийоми і засоби діалогізації мови тексту;
- засоби вираження мовної агресії (якщо такає, її допустимість);
- демагогічні і маніпулятивні прийоми;
- загальна оцінка мови тексту (переконливість, оригінальність та ін.).

Завдання. Ознайомтеся із матеріалом за темою «Зображально-виражальні засоби мови художнього твору», наведіть власні приклади з художніх текстів

Лексика художньої мови

Створюючи художній твір, автор використовує синоніми, антоніми, архаїзми, історизми, неологізми, враховує багатозначність (полісемію) слів.

Синоніми – це слова, близькі за значенням, але різні за звучанням. Синоніми дають можливість письменникові уникнути повторення одних і тих же слів, надають мові відповідного інтонаційного забарвлення.

Наприклад:

Цей день ясний, яскравий і погожий.

Струмок тече, дзюркоче, плюскотить...

Омоніми – слова, які звучать однаково, але мають різне значення.

Наприклад (*коса* – довге заплетене волосся та *коса* – знаряддя для косіння)

Косарі косять, а вітер повіває, шовкова трава на коси лягає

Антоніми – слова с протилежним значенням. Вони вживаються, коли треба протиставити явища, стани.

Наприклад:

Ти приймала і щастя, і лихо...

В морозні ранки, і вечірній час

І в свята гомінкі, і в дні робочі

Неологізми – нові слова. Вони виникають, коли з'являється щось нове у житті. Наприклад, слово Інтернет. Неологізми можуть бути *загальномовними*, а також – *індивідуально-авторськими*. Індивідуально-авторські неологізми називають *оказіоналізмами* (від лат. "випадковий»), оскільки їх вживають тільки один раз (у конкретному художньому творі).

Наприклад, у вірші Василя Стуса читаємо:

*У затишку прожити не судилось:
ударив грім – і зразу шкереберть
усе пішло, що ніби тільки снилось,
як **життєіснування й життєсмерть***

Архаїзми – застарілі слова, словосполучення, граматичні або синтаксичні форми. Архаїзми поділяються на 1) власне лексичні (це слова, витіснені з мови словами з іншим коренем: уста – губи; 2) лексико-словотворчі (відрізняються від слів сучасної мови префіксами або суфіксами: вої – воїни); лексико-фонетичні (відрізняються від сучасних однією-двома фонемами: піїт – поет); 4) лексико-семантичні (вживаються поряд з сучасними: живот – життя. Архаїзми використовуються для відтворення колориту епохи, для надання мові урочистості, для іронії, для мовної характеристики того, хто говорить.

*Наприклад, Возний у п'єсі І.Котляревського «Наталка-Полтавка» каже: «От юних літ не знав я любові, не оцупав **возження** в крові».*

Історизми – це застарілі слова, які зникли з ужитку, бо зникли поняття, предмети, явища, які ці слова позначали (*смерд, лучник, сагайдак, намітка, дукат...*). На відміну від архаїзмів, історизми не мають синонімів у сучасній мові

*Наприклад (з Шевченка «У неділеньку у святу»):
У труби затрубили,
У дзвони задзвонили,
Знаменами, бунчуками
Гетьмана укрили*

Варваризми – іншомовні слова і вирази, які не стали загальноживаними. В українській мові це полонізми, русизми, германізми, англіцизми, галліцизми (з французької мови), тюркізми і таке інше. Вони використовуються, а) для створення національного колориту країни, яку автор описує у своєму творі. А також для створення комічного ефекту. Мова, перенасичена варваризмами називається **макаронічною**.

Наприклад:

*у комедії М. Старицького «За двома заяцями» Голохвостий каже: «А вот у мене в галаве ... такий **водевіль**, што только **мерсі**, потому – образований человек!».*

З віршу Дмитра Павличка:

Як Гамлет, я ходжу поміж гробами.

Святих могил питаюся в журбі:

Чи далі жити з темними рабами,

*Чи гетьніти – **to be or not to be?***

Вульгаризми – грубі, брутальні слова і звороти. У літературній мові вони не використовуються. У художньому творі вживаються переважним чином у мові персонажів.

Наприклад, уривок з «Енеїди» І. Котляревського:

З твоїми сучими синами

Щоб враг побрав вас, всіх гульвіс,

Щоб ні горіли, ні боліли,

На чистому щоб поколили....

Завдання. Прочитайте уривок з «Конотопської відьми» Григорія Квітки-Основ'яненка та знайдіть варваризми та вульгаризми у ньому. Поясніть їхнє художнє значення у творі.

Отже-то, як пан сотник бачить, що пан писар не влізе у його світлицю за тою довгою хворостиною, та й пита:

— Та що то ви, пане писарю, якого чорта до мене в світлицю прете?

— Та се, добродію, лепорт* (*Рапорт.) об сотеннім народочислені, в наличності предстоящих по мановенію вашому, та — бодай він сокрушився в прах і пепел! — невимістим єсть в чертог ваш. Подобаєть або стіну протяти, або стелю підняти, бо не влізу до вашої вельможності! — сказав Пістряк та й почав знову возитись з тою хворостиною.

— Що ж то за лепорт такий довгий? Хворостина ж йому, мабуть, замість хвоста, чи що?

— Хворостина сія, хоча єсть і хворостина, но она не суть уже хворостина, понеже убо суть на ній вмістилище душ козацьких прехваброї сотні Конотопської, за ненахожденієм писательного существа і трепетанієм десниці і купно шуйці. — Оттак відсипав наш Пістряк.

— Та кажіть мені попросту, пане писарю! О, вже мені те письмо остило та опоганіло, що нічого і не второпаю, що ви кажете-говорите. Тут і без вас нудьга узяла, і печінки до серця, так і чую, як підступають, — сказав пан сотник та й схиливсь на руку, та трохи таки чи й не пустив слізочок паридругої.

— Горе мені, пане сотнику! — сказав Пістряк, — мимошедшую седмицю глумляхся з молодицями по шиночкам здешної палестини і, вечеру сушу минув — шаго дне, бих неподвижен, аки клада, і нім, аки риба морская. І се внезапная вість потрясе мою унутреннюю утробу, а паче і паче, егда прочтох і уразуміх повелініє милостивого начальства збиратися у поход аж до Чернігова. Сіє, пане сотнику, пишуть, щадя душі наша, да не когда страх і трепет обуяет нами і ми скорбні падем на ложі наша і уснем в смерть; і того ради скритность умислиша, аки би у Чернігов, а хто вість? Чи не дальш іще. О горе, горе! і паки реку: горе!

Тропи у художньому творі

До зображально-виражальних засобів у художньому творі належать **тропи**: епітет, порівняння, метафора, метонімія, іронія, сарказм, алегорія, символ, гіпербола, літота, перифраз. Троп – це слово, вживане у переносному значенні для характеристики будь-якого явища з допомогою вторинних смислових значень, актуалізації його «внутрішньої форми» (О. Потебня). Тропи розкривають багатство асоціативних відтінків твору, посилюють та увиразнюють його емоційне забарвлення, динамізують семантичне поле, указують на домінантні ознаки авторського стилю. Найпростішими видами тропів є епітети і порівняння.

Епітет (грец. epitheton – прикладка) – це художнє означення, яке виділяє в зображуваному характерну ознаку чи рису і викликає певне ставлення до нього. Епітети виражаються прикметниками (*ніжний, квітчастий*), прислівниками (*весело, привітно*), дієприкметниками (*задиханий, знесилений, пожований, написаний*), дієприслівниками (*витріщивши, підскакуючи*), іменниками (*чарівниця-зима, Дніпро-Славутич, зайчик-побігайчик*), числівниками: "Це той первий, що розпинав І Нашу Україну" (Т. Шевченко "Сон"). Епітети треба відрізнити від зазначень ознак, які належать явищу (предмету) за його природою: висока будівля (висока – це означення, але не епітет). Функція епітету – не стільки означати риси, скільки виконувати функції художньої виразності, надавати об'єкту художнього, образного значення: *високі почуття, родинна будівля...*

Наприклад (з «Ліричного інтермецо» Гейне у перекладі Лесі Українки):

*Всі давні та прикрії співи,
Всі мрії тяжкії страшні –
Я хочу тепер поховати
Навіки в великій труні*

Порівняння – це троп, у якому один предмет (стан, подія) зіставляється з іншими, у яких ці особливості виявлені різко, яскраво. Порівняння виконує у художньому творі зображальну і емоційно-оціночну роль.

Наприклад (з того ж самого твору):

В труні я сховаю багато,

А що – це моя таїна.

Немов Гейдельберзькебарило,

Ще й більша будь має труна

Метафора (від грец. *Metaphora* – перенесення) – це образний вислів, у якому ознаки одного предмета чи дії (стану) переносяться на інший за подібністю. Метафора передбачає порівняння, але воно (порівняння) приховане, тому метафору завжди можна розгорнути у порівняння.

Приклад з «За чужій гріх» Д. Яворницького (письменник наділяє частину зовнішності сільського дяка Трусія – бороду – психологічними рисами):

*А далі як крикне він своїм жорстким та деренчатим голосом, то **борідка** його так і **випнеться одразу із криласу** та й **давай дивитись** на мирян, чи помічають вони, яку виразну і чудову ноту вивів Мусій Мусійович...*

Низку метафор, епітетів, порівнянь ми знаходимо у Генріха Гейне («Чому троянди немов неживі...» у перекладі Л. Первомайського):

Чому троянди немов неживі,

Кохана, скажи мені?

Чому, скажи в зеленій траві

Фіалки такі мовчазні?

Чому так гірко дзвенить і співа

Жайворонком блакить?

Чому в своєму диханні трава

Тління і смерть таїть?

Чому холодне сонце поля

В задумі похмурій мина?

Чому така пустельна земля

І сіра, мов труна?

Чому мене, мов безумця, в пільму

Моя печаль жене?

Скажи, кохана моя, чому

Покинула ти мене?

У вірші ми зустрічаємо тільки **чоловічі рими**, вони допомагають точно передати стрій души героя, його тугу. З тропів тут присутні **порівняння** («сіра, мов труна»), **метафори** («моя печаль жене», «гірко дзвенить і співа жайворонком блакить», «трава тління і смерть таїть»), **епітети** («неживі», «мовчазні», «холодне», «пустельна»)

Метонімія (від грец. Metonymia – перейменування) – образний вислів, у якому назва одного предмета чи явища замінюється іншою на основі реального зв'язку між ними. Це назва частини замість цілого. Тому метонімію, на відміну від метафори, ніколи не можна розгорнути у порівняння. Це, наприклад, може бути заміна найменування людей тим місцем, де вони живуть (*Борислав сміється*), назва явища (предмета) іменем його творця (*Знає напам'ять Шевченка*), назва частини одягу (зовнішності) людини, її дії (стану) замість самої людини («*Отак німота запалила Велику хату*» – «Єретика» Тараса Шевченка).

Гіпербола – образний вислів, який становить художнє перебільшення. Використовується з метою посилення художнього враження, часто у сатиричних творах.

Наприклад (з повісті Миколи Гоголя):

«У Івана Никифоровича, навпроти того, шаровари в таких широких складках, що якщо б роздути їх, то в них можна б помістити весь двір з коморами і будовою».

Іронія – прихована насмішка, замасковане глузування. Вживається в епіграмах, байках, комедіях, сатиричних романах, фейлетонах.

Це може бути вживання слів у протилежному значенні (**антифразис**), похвала у формі осуду, або навпаки – осуд у формі похвали (**астеїзм**).

Наприклад, Дж. Свіфт використовував іронію при створенні образу Правосуддя у країні ліліпутів: (скоріше за все, Правосуддя отримує золото, а не нагороджує ним)

«Через це статуя правосуддя в їхніх судових установах має шестеро очей – двоє спереду, двоє ззаду і по одному з боків (що символізує всевідання), у правій руці в неї – мішок золота, а в лівій – меч, і це означає, що правосуддя з більшою охотою нагороджує, ніж карає».

Приклад астеїзму у Тараса Шевченка:

Слава! Слава!

Хортам, і гончим, і псарям,

*І нашим батюшкам-царям
Слава!*

Сарказм це вищий ступінь іронії, уїдлива, дошкульна насмішка сповнена презирства, насмішка злісна, гірка, коли той, з кого глузують, або той, хто глузує, або обидва разом перебувають у стані, який викликає найменше бажання сміятися.

Приклади

(з «Оди авторам білля проти машиноборців» Дж. Г. Байрона):

Лорд Ельдон — чудово! Лорд Райдер — ще краще!

Аж он хто Британію може зцілить!

Ви ліками тими спроможні хіба ще

Страждань їй завдати і зрештою — вбить.

Оті нам ткачі, непокірна голота!

В ім'я милосердя — полегкості їм?

Їх — в зашморг усіх, на фабричні ворота,—

Так виправим хибу, покінчивши з тим.

(з віршу С. Тельнюка «Надзвичайно весела пісенька надзвичайно веселого гурона»):

Все ми під пресом.

Так воно треба задля прогресу

Синтаксичні фігури, яки зустрічаються у художньому творі

Фігури, пов'язані з відхиленням від комунікативно-логічних норм оформлення фрази, називаються риторичними. Риторичні фігури побудовані на словесних зворотах, які мають умовно-діалогічний характер. Серед риторичних фігур виділяють звертання, запитання, ствердження, заперечення, оклики. Вони не зв'язані з живим спілкуванням і не вимагають відгуку на них – у них самих міститься відгук.

Риторичні запитання— це такі запитання, які не вимагають відповіді. Вони зосереджують увагу на питанні, про яке йдеться у творі.

Приклад (з М.Рильського):

Хто властен виплескати море,

Хто наше золото-серебро

Плугами кривди переоре?

Хто серця чистого добро

Злобою чорною поборе?

Засобом художньої виразності є також фігури, пов'язані з відхиленням від певних логіко-граматичних норм оформлення фрази. До них належить інверсія.

Інверсія – одна із стилістичних фігур поетичного мовлення, яка полягає в незвичному розташуванні слів у реченні з очевидним порушенням синтаксичної конструкції з метою емоційно-сміслового увиразнення певного вислову. Супроводжується зміною інтонації, зміщенням логічного наголосу.

Приклад інверсії, яка надає перекладу Лесі Українки з Гейне «Вечірні промені ясні...» особливої піднесеності, поетичності, які відповідають трагедії людського духу:

*Вечірні промені ясні
По хвилях миготіли,
Біля хатини самотні,
Мовчазні ми сиділи*

Інверсія – це також композиційний прийом у художньому творі. Це порушення хронологічної послідовності у відтворенні подій. Наприклад, у «Шагреновій шкірі» Оноре де Бальзака передісторія головного героя Рафаеля де Валантена – це друга частина твору (його юність, відносини з батьком, перші роки самостійного життя, знайомство з Феодорою – жінкою без серця...). А початок твору – отримання «амулету» – те, що відбулося з ним пізніше.

Асиндетон, безсполучниковість – це стилістична фігура, яка полягає у пропуску сполучників, що зв'язують окремі слова й частини фраз. Асиндетон допомагає надати зображуваному динаміки, увиразнити мовлення, виділити окремі слова.

*Наприклад у Ліни Костенко:
Вітаю вас. Оплакую вас, люди.
Горю вогнем у вашу темноту.
Спасибі вам...*

*у Василя Стуса:
... Вдатися до втечі?
Стежку власну, ніби дріт, згорнуть?
Ні. Вистояти. Вистояти. Ні –
стояти. Тільки тут. У цьому полі,
що неначе льон...*

До синтаксичних фігур належать також анафора та епіфора (дивіться також попередній текст – про віршознавство).

Анафора єдинопочаток; одна із стилістичних фігур; вживаний на початку віршових рядків звуковий, лексичний повтор чи повторення протягом цілого твору або його частини синтаксичних, строфічних структур.

Приклад (з «Івана Підкови» Тараса Шевченка)

*Було колись — в Україні
Ревіли гармати;
Було колись — запорожці
Вміли панувати*

Епіфора стилістична фігура, протилежна анафорі, повторення однакових слів, звукових сполучень, словосполучень наприкінці віршових рядків, строф у великих поетичних творах (в романі у віршах), фраз — у прозі чи драмі

Приклад (з «До Основ'яненка» Тараса Шевченка):

*«...Верніться!» — «Не вернеться! —
Заграло, сказало
Синє море. — Не вернеться,
Навіки пропали!»*

Підведемо підсумки. Прочитайте вірш Ліни Костенко та знайдіть приклади вживання епітетів, метафор, іронії, асиндетону.

Під вечір виходить на вулицю він.
Флоренція плаче йому навздогін.
Ці сльози вже зайві. Минуло життя.
Йому вже в це місто нема вороття.
Флоренція плаче: він звідси, він наш!
Колись прокляла і прогнала вона ж.
Високий вигнанець говорить їй: ні.
У тебе ж є той кондотьер на коні.
І площі тієї кільце кам'яне,
де ти присудила спалити мене.
Вважай, що спалила. Згорів я. Помер.
Сім міст сперечались, що їхній Гомер.
А ти ж, моє місто, — єдине, одне! —
О, як ти цькувало і гнало мене!
Прославилось, рідне. Осанна тобі.
Хай ірис цвіте на твоєму гербі...
Дарує їй профіль. Вінків не бере.
Де хоче — воскресне, де хоче — умре.

Одежа у нього з тонкого сукна.
На скронях його молода сивина.
Він тихо іде, він повільно іде.
У нього й чоло ще таке молоде!
Хто скаже про нього: старий він як світ?
Він — Данте. Йому тільки тисяча літ.

Завдання. Прочитайте текст, наведіть аналіз риторичних засобів, що використано автором:

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

Примара

Я бачу їх, як вони йдуть, здалека, з правіку, йдуть без упину і без кінця, довгою зграєю. Початок тої зграї згубився вдалині, кінця не видно у тьмі, аж непевність бере, чи є той кінець і початок, чи се не коло величезне, безвихідне кружить перед очима моїми, кружить, кружить і нема йому впину. Сила їх пройшла передо мною, в убраннях незнаних віків і народів, потім прохвилювали гриви над шоломами, промаяли дивовижні крила над шишаками, зашаріли, як маковий цвіт, верхи на кудлатих шапках, промайнули іскри на шпичастих мідяних касках, мов срібні трави на багні-трясовиці, пролеліли білі китиці на ківерах, а тепер уже сунуть плисковаті круглі шапки, мов скалки з олії на тихій воді, пливуть, пливуть так довго... сих найбільше. За ними далеко у темряві мріють знову одежі невідомих віків і народів, інших, не тих, що пройшли вже, але в темряві здається, що то ті самі йдуть з даліни в далину, з темряви в темряву і що то зачароване коло кружить, кружить без упину, аж одур бере, дивлячись.

Вони всі йдуть однаковим кроком, і з першого погляду здається, що то змій-полоз правічний, подоланий, але не поконаний, виліз і тихо в'ється навколо землі, помалу стискає її, хочаби задушити. Але зблизька видно, що то йдуть усе люди, і хоч вони йдуть безкраїм гуртом і всі немов однаковим пилом припали, однаковим маревом повились, однаковим колоритом пойнялись, мов безліч фігур на одній картині, але кожен з тих людей **один** і нема другого такого в цілім світі, нема, не було і не буде з правіку й до віку. І кожен з них іде, щоб уже не вертатись. І кожен з них має цілий світ в очах, і ніхто інший не має такого світу, і світ той гине навіки, як тільки погаснуть ті очі, і вже ніхто не відбудує його таким, як він був, хоч би настали міріади нових світів. Куди вони йдуть, ті люди з світами в очах? Ідуть туди, де зливається темрява з далиною, звідки ні один живий голос не доходить, де жах одвічний стоїть на сторожі, щоб не пускати людей вступати самохіть у ту браму без сліпих проводарів – старості, хвороби, – бо сі проводарі хотять мати собі плату від

всього живущого, але не кожний дає їм ту плату. Сі люди, що змієм-полозом обвивають землю, йдуть без проводарів, але вони мають погоничів. Скільки сих людей, стільки й погоничів, а геть-геть за ними, зовсім невидимо, женеться жах, той самий жах, що боронить заляту браму, і він, боронячи, пхає їх туди, він, як божевільний, кричить їм безглузді слова: верніться вперед! А вони, як божевільні, безглуздо слухають його і йдуть вперед. У кожного з тих людей в різних шапках і оджах є щось гостре в руках, щось блискуче, холодне чи палке, страшне й бездушне і в холоді своєму і в палу, і кожне може дати смерть кожному, хто йде перед ним. Може, хто хотів би спинитись перед брамою, де стоїть на сторожі одвічний жах і ляскає холодними й гострими зубами, і грозить кривавими устами, і палить вогнем нечистого дихання, – але нема впину нікому. Стати не можна, треба йти, йти, йти. Бо скільки людей, стільки погоничів. Кожний чув за плечима зброю товариша свого, і в'язи його тремтять, бо він знає, що жало зброї от-от має вжалити його в шию, як тільки він спиниться, і зараз очі його погаснуть і світ його згине навіки вкупі з ними. І він боїться оглянутись на товариша свого, бо знає, що той промовить безглуздо очима своїми божевільні слова: вернися вперед! А хто не вернеться вперед і буде дивитись назад, того зброя товариша його ужалить просто в очі і зруйнує навіки їх світ. Хто кинеється вбік, геть у широке вільне поле, того жало зброї ужалить в серце, і коли не впаде він скошеним кривавим цвітом на широке вільне поле, то все ж в очах йому потемніє і зміниться в них світ і вже ніколи не буде таким, як перше був, і широке вільне поле буде завжди чужиною для втікача, а рідна мова стане для нього прокльоном товариша, що не в свою чергу вступив до брами жаху.

Хто пристає до зграї самохитів, уже собі не пан. Хвалою стрічають його задні товариші, бо він віддалив хвилину черги їхньої, і він марить, що він проводар їхній, але він не може повести їх назад, якби раптом схотів, бо вже зброя товариша його загрожує потилиці його, і він страшний тільки тим, що йдуть поперед його. Він уже погонич!

Ідуть озброєні люди і кожний клене того, хто впав поперед нього, і по трупу його йде в його чергу. І хоч би скільки їх падало позаду, передні знають, що неминуча зброя товариша завжди близько і завжди готова вп'ястися в його шию. Хто знає, коли прийде остатній і які слова будуть в очах його?

Я бачу, як лізе сей змій-полоз, але я не бачу голови його. Хто був той **один**, що був головою потвори? Чи він був коли самотній серед поля? Чи він кликнув товаришів і повів за собою ту зграю? Чи вони йшли самохитів до брами жаху і кожний з них був поведарем товариша свого, того, що йшов позаду? Коли ж настала та хвилинка, що з проводарів погоничі зробились? Чом вони не вернулись від брами назад, поки були ще поведарями? Чи, може, той перший

один чув уже за собою зброю товариша свого і не смів глянути в очі йому? Чи, може, оцей змії-полоз був споконвіку безголовий, і сліпий, і страшний у своїй сліпоті безнадійній, як сам хаос? Хто може спинити його? Хто визволить видющих людей з тіла сліпої потвори?..

30.04.1905 р.

ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Заняття № 1

Тема: Риторика доби античності як підґрунтя європейської риторики

План

1. Розробка теоретичних засад риторики в Давній Греції Сократом, Платоном, Аристотелем.
2. Видатні оратори Давньої Греції.
3. Розробка теоретичних засад риторики в Давньому Римі Цицероном, Квінтіліаном.
4. Видатні оратори Давнього Риму
5. Дві протилежні традиції трактування риторики: 1) наука переконання; 2) практика створення красивого слова.

Література

1. Абрамович С.Д., Чікарькова М.Ю. Мовленева комунікація: підручник. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013.
2. Гончарова О.М. Античне красномовство як дискурсивний феномен культури: монографія. Київ: НАКККім, 2011.
3. Грицаєнко Л.М. Основи красномовства: навчальний посібник. Київ: КНУТД, 2013.
4. Токарева Т. Риторика античності та її вплив на розвиток стилістики
URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/83099784.pdf>
5. Чернобай О. Феномен Цицерона: теорія і практика риторичної аргументації. *Вісник національного університету «львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2017. № 865. С. 147–154.

Заняття № 2

Тема: Педагогічна риторика

План

1. Педагогічна риторика як міжгалузеве поняття, що охоплює кілька аспектів:
1) наукову *теорію* про механізми створення, виголошення й самоаналізу педагогом публічного виступу, проведення ефективного міжособистісного діалогу та відповідну цій теорії навчальну дисципліну; 2) *мистецтво* педагогічного впливу словом, переконанням; 3) *процес* доцільного, переконливого мовлення, побудованого на засадах логосу, етосу, пафосу.
2. Об'єкт і предмет педагогічної риторики.
3. Стратегії і тактики риторичної діяльності педагога.
4. Жанри педагогічної риторики. Лекція як основний жанр педагогічного красномовства. Типи лекцій.
5. Психологічні засади риторичної діяльності педагога.

Література

1. Бондаренко Г.Л. Історія педагогічної риторики: навчальний посібник. Київ: Персонал, 2012. 276 с.
2. Корицька Г., Курінна А., Присяжнюк Ю., Путій Т. Шляхи формування професійної компетентності вчителя-словесника в процесі викладання філологічних дисциплін: монографія. Запоріжжя: Ацент Івест-трейд, 2014. С. 30–55.
3. Кучерук О.А. Педагогічна риторика як об'єкт наукового дослідження. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/E-K...>
4. Нікітіна А.В. Педагогічний дискурс учителя-словесника: монографія. Київ: Ленвіт, 2013. 338 с.
5. Педагогічна риторика: історія, теорія, практика: монографія. Київ: КНТ, 2016. 258 с.

Заняття № 3

Тема: Промова як вид мовленнєвої діяльності

План

1. Основні ознаки промови як жанру риторики.
2. Історичний розвиток мистецтва промови від античності до наших часів.
3. Типи промов за метою: розважальна, інформаційна, промова з метою переконати, агітаційна промова.
4. Основні етапи підготовки промови.
5. Структура промови.
6. Засоби активізації уваги слухачів промови.

Література

1. Афанасьєва Л.І. Основи красномовства: навчально-методичний посібник. Кіровоград, 2014. 108 с.
2. Герман В.В. Промова в системі формування риторичної культури майбутнього філолога (з досвіду практичної роботи). *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. № 1 (55). С. 60–66.
3. Куньч З., Городиловська Г., Шмілик І. Риторика : підручник. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2018. 496 с.
4. Серєда Н.В., Квасник О.В. Основи ораторської майстерності: навчальний посібник. Харків: НТУ «ХП», 2020. С. 8–28.

Заняття № 4

Тема: Засади полемічної майстерності

План

1. Еристика як окрема галузь риторики. Історія еристики.
2. Суть понять «суперечка», «полеміка», «диспут», «дискусія»
3. Правила ведення полеміки. Особливості полемічного переконливого виступу.
4. Аргументація як частина суперечки, що націлена на вирішення розходження в думках сперечальників. Суть понять «теза», «аргумент», «факт», «доказ», «демонстрація».
5. Способи здійснення аргументації і загальнопоширені помилки в аргументації

Література

1. Комаха Л.Г. Логічні засади аргументації у філософському знанні: монографія. Київ: Центр навчальної літератури, 2020. 360 с.
2. Конверський А.Є. Логіка: підручник. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2017. С. 362–389.
3. Хоменко І. Неформальна логіка та аргументативне міркування. *Філософська думка*. 2016. № 3. С. 34–46.
4. Чорнобай О.Л. Теорія аргументації: основні філософсько-правові аспекти. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 362–372. С. 362–372.
5. Шкіцька І.Ю. Аргументація як засіб посилення маніпулятивного впливу. *Вісник Запорізького нац. ун-ту: зб.статей. Філологічні науки*. 2011. № 1. С. 173–178.

Заняття № 5

Тема: Неориторика як одна з провідних галузей сучасного науково-гуманітарного простору

План

1. Фактори, що обумовили ренесанс риторики у ХХ столітті.
2. Аргументативна риторика як напрям неориторики.
3. Лінгвістична неориторика як напрям неориторики.
4. Сутність такого напрямку, як літературна риторика. Літературний текст як об'єкт риторичного аналізу.
5. Риторична критика як напрям сучасної неориторики. Взаємозв'язок між словом і думкою як об'єкт риторичної критики. Риторична критика та літературна критика.
6. Теорія риторичної структури В. Манна і С. Томпсон як напрям неориторики. Ключові поняття: суперструктура (holistic structure), структура зв'язків (relationstructure), ядро, сателіт, дискурсивна одиниця. Сутність симетричних та асиметричних взаємин між частинами тексту.

Література

1. Гаркуша І.В. Неориторика як персуазивна комунікація у структурі професійної компетентності рекламистів. *Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки*. 2014. № 1–2 (36–37). С. 105–109.
2. Казакова Т. Роль неориторики та когнітивістики у вивченні поезики пражурналістського тексту. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua>>...
3. Колотілова Н.А. Риторика. Розділ 8: Головні напрями неориторики. Київ, 2007. С. 176–192.
4. Конівіцька Т.Я. Формування риторичної компетентності як невід'ємний аспект професійної реалізації фахівця. *Психологічні засади забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції, м.Кривий Ріг, 15 лютого 2018 р.* Кривий Ріг, 2018. С. 197–200.
5. Курінна А.Ф., Меньяло В.І. Розвиток риторичного потенціалу здобувачів вищої освіти: лінгвосинергетичний вимір. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2022. Т.1. № 80. С. 210–217. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.80.1.41>.
6. Мусій В.Б. Есеї Василя Махна з книги «Котилася торба»: до питання про авторські риторичні стратегії. *Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2024. Т. 35 (74) № 2. Ч. 1. С. 220–224. DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.2.1/40>
7. Сербенська О. Голос і звуки рідної мови: монографія. Львів: Апріорі, 2020. 280 с.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ

1. Як і коли риторика почали сприймати наукою?
2. Яким чином риторика пов'язана з дидактикою і логікою?
3. Який вплив здійснює на риторика психологія?
4. Що є спільного і чим відрізняються методики софістів і кініків?
5. Що вважав основою риторичних знань Платон?
6. Які положення трактатів Платона про риторика і досі актуальні?
7. Прокоментуйте вчення Платона про моральні засади риторика.
8. Внесок Аристотеля в теорію та історію риторичної думки.
9. Які положення риторика Аристотеля можна вважати сучасними та актуальними?
10. Образ оратора і слухача в трактатах Аристотеля.
11. Що таке риторичний силізізм Аристотеля? Порівняйте науковий силізізм з ентимемою.
12. Внесок Цицерона в теорію та історію риторичної думки.
13. Які положення риторика Цицерона можна вважати сучасними та актуальними?
14. Етос, логос, пафос в розробках Цицерона.
15. Образ оратора у працях Цицерона.
16. Чим відрізняється риторична наука давніх греків від риторика Давнього Риму?
17. Квінтіліан про фізичну підготовку оратора та його морально-етичний кодекс.
18. Квінтіліан як засновник методики викладання риторика.
19. Провідні положення риторико-методичних напрацювань Квінтіліана.
20. Риторика в культурі Нового часу.
21. Розвиток уявлень про зміст риторика у сучасну добу.
22. Риторика художньої словесності як окрема галузь науки про красномовність.
23. Засоби досягнення письменником мовної виразності.
24. Комунікативні невдачі і шляхи їхнього запобігання.
25. Що таке «мовна агресія», засоби вираження мовної агресії і питання про її доречність / недоречність.
26. Види ораторської аргументації, типологія аргументів.
27. Питання про точку зору в риторичі і значимість зміни точок зору в ораторському виступі.
28. У чому полягає правильність, точність, доречність, виразність мови і як можна досягти їх.

29. Зміст категорії «семантичні опозиції» і значимість використання семантичних опозицій як засобу риторики художньої мови.
30. Які положення теорії риторики ви вважаєте найбільш важливими?

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. Абрамович С.Д., Чікарькова М.Ю. Мовленева комунікація: підручник. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. 464 с.
2. Костусяк Н.М. Академічна риторика: навч. посібник. Луцьк: Надстир'я, 2021. 127 с.
3. Красницька О.В. Основи ораторського мистецтва та риторичної комунікації: практикум. Київ: Компринт, 2019. 109 с.
4. Куньч З., Гордиловська Г., Шлімих І. Риторика. Львів: Львівська політехніка, 2018. 496 с.
5. Нікітіна А.В., Барилова Г.К., Кравченко М.В. Риторика: навч. посібник. Старобільськ, 2021. 240 с.
6. Сивачук Н.П., Снігур І.М., Санівський О.М. Академічна риторика: навч. посібник. Умань: Вид-во «Сочінський», 2013. 375 с.
7. Стехіна В.М. Неориторика в масовій комунікації: навч. посібник. Київ: НТУУ «КПІ», 2017. 144 с.

Додаткова

1. Гончарова О.М. Античне красномовство як дискурсивний феномен культури: монографія. Київ: НАКККім, 2011. 272 с.
2. Мусій В.Б. «Примара» Лесі Українки: внутрішня організація тексту. *International scientific and practical conference «Philological sciences, intercultural communication and translation studies: theoretical and practical aspects»*: conference proceedings, February 26–27, 2021. Vol.1. Venice: Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2021. P. 102–106.
3. Мусій В.Б. Есеї Василя Махна з книги «Котилася торба»: до питання про авторські риторичні стратегії. *Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2024. Т.35 (74) № 2. Ч. 1. С. 220–224. DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.2.1/40>
4. Нищета В. Художня література в перспекції риторики: аспект виражальних риторичних засобів. *Семантика мови і тексту: матеріали XI Міжнародної наукової конференції* (Івано-Франковськ, 26–28 вересня 2012 р.). Івано-Франковськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. 2012. С. 433–436.

5. Шостак О.О. Риторичний аналіз художнього тексту (на перехресті античності і нериторичних теорій). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2017. Вип. 2 (86). С. 144–151. URL : <http://surl.li/oijur>

Електронні інформаційні ресурси

1. <http://dspace.nbu.gov.ua/> Наукова електронна бібліотека періодичних видань НАН України є бібліотекою відкритого доступу і передбачає безкоштовний доступ читачів до наукової інформації за ключовим словом, назвою публікації, автором тощо.
2. <https://ouci.dntb.gov.ua/> OpenUkrainianCitationIndex (OUCI) –українська база даних наукових цитувань, призначена для пошуку публікацій (за ключовим словом, назвою публікації, автором тощо) у різноманітних наукових царинах.
3. <http://dspace.nbu.gov.ua> > handle «Вікно в світ. Зарубіжна література: наукові дослідження» - науково-теоретичний журнал; представлено в мережі Інтернет на сайті Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України
4. <http://chtyvo.org.ua/> онлайн-бібліотека україномовної літератури.
5. <https://literarydevices.net/> LiteraryDevices – словник літературних понять, які допомагають оцінити, інтерпретувати та аналізувати літературний твір.
6. <http://www.textetc.com/theory.html> textetcetera – сайт висвітлює питання поезики, літературної теорії та критики.
7. <https://il-journal.com/index.php/journal/issue/view/212> «Слово і час» – науково-теоретичний журнал академічного літературознавства.

Навчальне видання

ОСНОВИ РИТОРИКИ

ЕЛЕКТРОННІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

до практичних занять та самостійної роботи
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 035 Філологія,
спеціалізації 035.041 Германські мови та літератури
(переклад включно), перша – англійська;
035.043 Германські мови та літератури (переклад включно),
перша – німецька;
035.055 Романські мови та літератури (переклад включно),
перша – французька

Електронне практичне видання

Укладач:

Мусій Валентина Борисівна

В авторській редакції

Затвердж. авт. 28.08.2024. Шрифт Times New Roman.
Системні вимоги: операційна система сумісна з програмним забезпеченням
для читання файлів формату PDF.
Обсяг 0,9 МБ. Зам. № 2869.

Видавець і виготовлювач
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.
65082, м. Одеса, вул. Університетська, 12, Україна
Тел.: (048) 723 28 39, e-mail: druk@onu.edu.ua